

MASTRICHT

Vesting Maastricht

19 eeuwen weerbare stad, de vesting, de ontmanteling en de slechting

Maastricht is ongeveer 2000 jaar oud. Vindplaatsen van Keltische bewoning uit de 5e eeuw v.Chr. zijn niet aan de rivier maar op de plateaus rondom. De bewoning aan de rivier begon rond een doorwaadbare plek in de Maas, die de Romeinen uitkozen voor één van hun roemruchte heirbanen. In dit geval de oost-west lopende weg van Keulen naar Boulogne via Bavay aan de Kanaalkust. Doordat die oversteek alleen bij laagwater bruikbaar was werd in de eerste eeuw een brug gebouwd, zodat in elk seizoen overgestoken kon worden. De toegangen tot die brug werden aan beide oevers beveiligd door versterkingen, met aan de oostoever een castellum. Een castellum kon een cohort (500-1000 man) huisvesten en was bedoeld ter verdediging van een object of als ravitailleringspost. Een castrum huisvestte een heel legioen (3000-8000 man) en had een meer offensief en aanvankelijk tijdelijk karakter met slechts houten palissaden.

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Castra> en <http://nl.wikipedia.org/wiki/Castellum>

De legereenheden in de versterkingen trokken lokale verzorgers en ambachtslieden aan, die zich buiten het fort in een zogenaamde vicus vestigden. Dat is de basis van het huidige Maastricht en ook Wyck ontstond uit zo'n vicus. De naam Wyck is zelfs een verbastering van het woord 'vicus'.

Het is niet toevallig dat we met het castellum beginnen als we het over de vesting Maastricht willen hebben. Dit immers was de eerste ommuurde en verdedigde nederzetting aan de Maas op de plek waar ooit Maastricht zou ontstaan. Door diverse opgravingen tussen 1981 en '83 kwamen fundamente van het castellum, een Romeinse tempel en thermen, alsmede

Boven: De versterking in de eerste eeuw volgens Panhuijsen. De Romeinse bebouwing ligt langs de heirbaan. Het castellum heeft nog een houten palissade, die later vervangen zal worden door een stenen muur.

Links: Maquette van de 4-eeuwse Romeinse versterking aan Maas en brug.

het wegdek van de heirbaan aan het licht. In 1963 al waren fragmenten van de Romeinse brug gevonden, waarmee de lokatie vastgesteld kon worden. Hoe de brug er uitgezien heeft kon niet meer vastgesteld worden, maar wel de ouderdom: eerste helft 1^e eeuw n. Chr. De gevonden fragmenten doen denken aan een ook elders voorkomend type Romeinse brug

met stenen pijlers en houten overspanning (zie afbeelding pag. 3). De Romeinse brug lag recht tegenover de Ekster- en Plankstraat. De weg maakte een haakse bocht zodra vaste wal bereikt werd: de huidige Havenstraat. Dat is zelfs voor rechtlijnig denkende Romeinen opvallend. De beste plek voor de brug kwam duidelijk niet overeen met de beste plek voor de weg van Maastricht naar Tongeren, de volgende stad in de heirbaan. De reden schuilt in een moeras waar nu het Vrijthof is, waarschijnlijk een overblijfsel van een verlandde Jekertak. Dat was zo'n handicap dat ook later het kapittel van Sint Servaas geen kans zag dit gebied bruikbaar te maken, anders dan de meest noordelijke strook aan de weg als begraafplaats. Het stadsbestuur van Maastricht nam in de 14^e eeuw die taak van het kapittel over en verhoogde het terrein successievelijk met vijf meter tot eindelijk het niveau van vandaag bereikt werd. Ook in Wyck maakte de weg direct op de wal een haakse bocht (Rechtstraat) naar een geschikte oversteek van de Heugemer overlaat (een voormalige Maasarm) naar het oosten (Aken) en naar het noorden (Meerssen/Valkenburg). Daarbij moeten we bedenken dat de Maasbedding zich in

*Boven: Opgraving van een toren van het castellum in de Havenstraat -1982
Rechts: Impressie van de Romeinse brug, stenen pijlers met houten wegdek
en aan de oever het 4-eeuwse castellum.*

de laatste twee millennia ongeveer 65 meter oostwaarts verplaatste. Dat is het gevolg van het bezinken van slib dat de Jeker eeuwenlang aanvoerde en dat meteen neersloeg na de uitmonding in de Maas omdat daar de stroomsnelheid opeens verminderde. Dat wil zeggen dat de Stokstraat oorspronkelijk Maaswal was en als straat pas na de Romeinse tijd ontstond, hoezeer zij ook in het zojuist omschreven patroon past. Namen als Houtmaas en Bat zijn van later datum en duiden op los- en laadwallen voor de scheepvaart.

In de 4e eeuw werd het castellum uitgebreid en 'versteend'. Daarbij kwam de oorspronkelijke weg via de Havenstraat binnen het castellum te liggen en was een nieuwe weg naar het noorden nodig, wat mogelijk de Wolfstraat werd of een

tracé dat definitief onder het maaiveld verdwenen is. Door opgravingen in 1981-'82 kon de omvang van het 4-eeuwse castellum gereconstrueerd worden. Op pag. 3 een foto van de opgraving van een toren langs de Havenstraat. In het pandhof van de O.L.Vrouwekerk werden resten van nog een toren en een groter gebouw die tot een romeinse tempel of een Merovingische kerk behoord kunnen hebben.

Boven: Opgraving van de Romeinse thermen, nu Op de Thermen.

Links: De versterking in de vierde eeuw volgens Panhuijsen. Deze situatie komt overeen met de maquette op pag. 2. Alle Romeinse bebouwing ligt nu binnen de ommuring.

Toen de Romeinen zich uit Noord-Europa terugtrokken verduisterde het zicht op Maastricht gedurende vele eeuwen. De indruk bestaat dat de ommuring van het castellum voorlopig bleef staan maar dat de nederzetting zich daarbuiten in noordelijke richting verder uitbreide. Het castellum werd uiterlijk eind 10^e eeuw afgebroken om plaats te maken voor de O.L.Vrouwekerk, waarvan de bouw kort daarna zou beginnen. In het westwerk van die kerk zijn bouwblokken van het romeinse castellum aangetroffen.

De vroege middeleeuwen waren een politiek instabiele periode voor Maastricht; het kwam namelijk midden in een machtsstrijd terecht. De Merovingische koningen hadden als dagelijks bestuurder van het grondgebied hofmeiers aangesteld, die al snel machtiger werden dan de koningen zelf. Dit drong het Frankische rijk onder de laatste Merovingische koningen in een ernstige crisis, die pas door de Pippijnse hofmeier Karel Martel werd bezworen en de val van de Merovingen in 751 inluide. Maastricht verkeerde onder invloed van de bisschop, die zijn zetel immers sinds de 4^e eeuw in Maastricht had. De kerk nu bleef lang – te lang – trouw aan de Merovingen en dat kostte bisschop Lambertus in 706 het leven en leidde de

*Rechts: Karel Martel, die de hegemonie van de Merovingen brak.
Links: De dood van bisschop Lambertus 705 of 706.*

verplaatsing van de bisschopszetel naar Luik in, iets dat in of kort na 718 plaatsvond. Maastricht kwam onder de invloed van de Pippiniden, later Karolingen genoemd, en begon aan een rustige periode, waarbij de stad in aanzien kwam bij de koningen. Met hen begon ook de belangstelling voor de heilige Servatius en zijn graf op het Vrijthof. Onder protectie van de Karolingen ontstond eerst een klooster met kapel, daarna de Sint.Servaasabdij met een steeds groter wordende kerk. Er wordt ook rekening gehouden met een paleis van de Karolingen in Maastricht, maar of dat aan het Vrijthof heeft gestaan en of dat een palts genoemd mag worden blijft onduidelijk.

Na de dood van Lodewijk de Vrome (840), de enige in leven gebleven zoon van Karel de Grote, werd het rijk naar het Frankisch recht verdeeld onder zijn drie zonen en kwam Maastricht bij het Middenrijk onder koning Lotharius, tevens Rooms-Keizer. De familietak van Lotharius stierf uit en het Middenrijk werd na 875 een speelbal in de strijd tussen beide andere rijken, wat voor

de nodige onlusten zorgde. Daarnaast ontstond op lokaal niveau een machtsstrijd tussen beide kapittels, die Maastricht 'rijk' was. Dat was enerzijds het Onze Lieve Vrouwekapittel onder leiding van de bisschop die nu in Luik zetelde en het Sint Servaaskapittel, dat onder protectie stond van de Frankische koningen en voortdurend in aanzien steeg. Officieel had de bisschop van Luik wereldlijke zeggenschap over het deel van Maastricht rond de O. L. Vrouwekerk, maar zijn invloed groeide niet, in elk geval niet in hetzelfde tempo als de stad groeide. Er brak dus weer een onrustige tijd aan met strijd tussen de Karolingen onderling en met invallen van de Noormannen, die in 881 Maastricht plunderden en verwoestten. De stad had daar klaarblijkelijk geen enkel verweer tegen, zodat we kunnen aannemen dat er toen nauwelijks van verdediging van de stad sprake was.

Boven: Lotharius I, zoon van Lodewijk de Vrome en kleinzoon van Karel de Grote, koning van het Frankische Middenrijk waartoe ook Maastricht behoorde, erfgenaam van de titel Rooms-Keizer.

Links: Karel de Grote, die de hegemonie over het hele Frankische rijk aan zich trok en in 800 tot Rooms-Keizer gekroond werd.

Het Frankische rijk van Karel de Grote, dat na de dood van Lodewijk de Vrome in 840 werd verdeeld onder diens zonen. Karel de Kale erfde het West-Frankische rijk (paars), Lodewijk de Duitser het Oost-Frankische rijk (geel) en Lotharius het Middenrijk (groen) plus de titel Rooms-Keizer.

zie ook: http://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:Franks_expansion.gif

In 1204 werd de stad Maastricht, die zich onder de heerschappij van de prins-bisschop van Luik bevond, door de keizer in leen gegeven aan de hertog van Brabant. Gelijktijdig bevestigde de keizer ook de zeggenschap van de prins-bisschop van Luik over het deel van de stad, dat vanouds al onder diens invloed stond. Vanaf dat moment had Maastricht twee heren, een situatie die bijna een eeuw lang voor problemen zou zorgen tot in 1284 een verdrag tussen beide heren werd gesloten: de Alde Caerte. In 1229 verleende de Hertog van Brabant de stad Maastricht het recht zich te omringen met een stenen omwalling, zonder enig overleg met de bisschop. Al sinds de 11e eeuw lag er een aarden wal om de

Boven: Wapenschilden van de twee heren van Maastricht: de bisschop van Luik en de hertog van Brabant.

Rechts: Schematische weergave van het tracé van de eerste omwalling.

stad, al of niet met palissaden. Dat waren waarschijnlijk twee aarden wallen: één om de nederzetting rond de activiteiten aan brug en Maas en langs de uitvalswegen en één om de steeds belangrijker wordende abdij van St. Servaas met de nodige goederen en bewoning daaromheen. Beide wallen werden op aandringen van de hertog samengevoegd en de stenen muur kwam daar later boven op te staan. Het geheel was nu 2400 m lang, tussen de 5,5 en 9 m hoog en 1,25 m dik. Er moeten 12 waltorens op gestaan hebben; 13 poorten plus 2 waterpoorten verleenden toegang tot de stad. De plaats van de veldpoorten is met redelijke zekerheid bekend, van de Maaspoorten en de vele poternes is dat minder zeker. Er is van alle poorten van

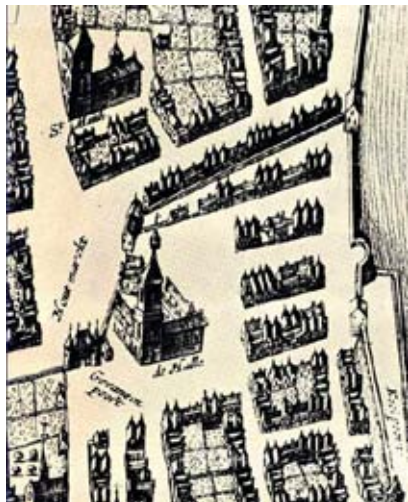

eerste omwalling maar één over, de Helpoort of, zoals hij vóór de 18e eeuw heette: Alde Poort op den Ancker. Van de vroegst bekende poort in de eerste omwalling, de Hochterpoort, is sprake in 1231 en van de eerste **stenen** muren in 1251. De trotse datering op de Helpoort (1229) vermeldt dan ook het jaar dat het recht verleend is en niet de bouwdatum van de poort, die onbekend is. Ook de muren naast de Helpoort zijn reconstructies die veel lager zijn dan de originelen. In een kader op pag. 17 volgt daar meer over.

De plaats van de Maaswal in 1^e en 2^e omwalling lag steeds op dezelfde plaats. De rivier liet geen uitbreiding toe. Alle afbeeldingen die we kennen zijn uit een tijd dat de 2^e omwalling al gereed was. We weten dan ook nauwelijks hoe

die eerste Maaswal er uitzag.

De poorten in deze Maaswal waren meestal zo klein dat ze alleen voor personen met hoogstens een kruiwagen of kar geschikt waren en alleen toegang tot de Maasoever gaven. In dat geval spreekt men meestal van ‘poterne’ en daar zijn er zo’n twintig van bekend. Regelmatig

Boven: De Helpoort, een tekening door Lefèvre. De toren was lange tijd in particulier gebruik, o.a. als kruitmagazijn.

Links: De eerste muur dwars over de Markt, met de Hochterpoort in gebruik als gevangenis en de Leugenpoort als school. Op de Markt de Lakenhal.

werden deze poortjes dichtgemetseld of nieuwe geslagen. Op de tekening op pag. 11 (Valentijn Klotz -1670) van de O.L.Vrouwewal met zo'n poortje, waarschijnlijk de Batpoort. De O.L.Vrouwepoort begon als een poterne; ze is in 1655 pas verbreed en in 1849 vergroot herbouwd met materiaal van de Batpoort. Die is op haar beurt vergroot herbouwd nadat ze voor de aanleg van het kanaal Luik-Maastricht gesloopt werd. Waar in alle literatuur over gezwezen wordt zijn de versterkte toegangen tot de Servaasbrug. Op de meeste kaarten zijn

*Boven: De plundering van Maastricht door de troepen van Parma -1579.
Rechts: De waterpoort bij het Faliezusterklooster. De waltoren links daarvan werd later verbouwd tot Pater Vincktoren. Links van de toren steekt net de ruiter van de kapel der Faliezusters uit.*

poortgebouwen en torens te zien (zie links) maar benoemd worden ze nooit.

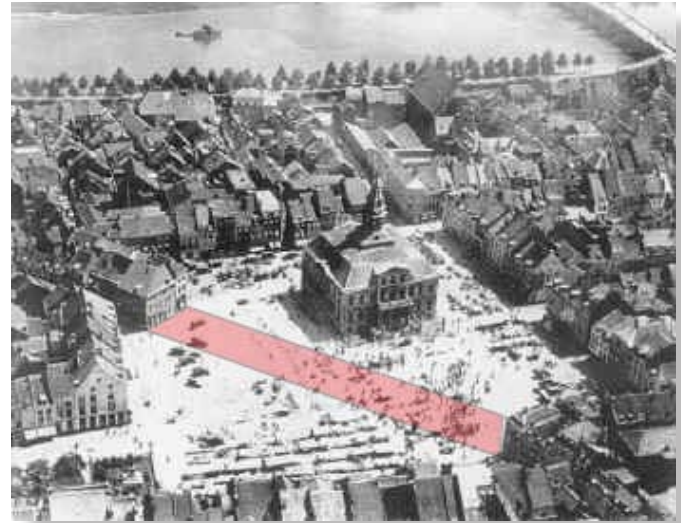
De noordelijke tak van de Jeker stroomde twee keer door de muur; stad-in bij de Ezelmarkt/Looiersgracht en stad-uit bij wat vandaag de Pater Vincktoren is. Op die plaatsen was steeds een waterpoort. De afbeelding op pag. 10 toont die laatste waterpoort in een latere eeuw, toen dit muurwerk geen deel meer uitmaakte van de omwalling. De middentak bleef volledig buiten de eerste omwalling. Deze waterpoort bestaat nog steeds.

In het noord-westen van de wal, aan de Maas, was de Veerlinxpoort. Daar zijn geen afbeeldingen van bekend en het is de vraag of dit wel meer dan een poterne was. De poort

heeft nooit een toren gekend, zoals alle belangrijke poorten wel steeds hadden. Het was een uitgelezen toegang tot de stad voor bevoorrading van de Markt met groenten.

Op de huidige Markt stonden twee poorten; de kleine Leugenpoort (Kleine Gracht) die al in 1316 gevangenis voor bankroetiers en de afdeling 'list en bedrog' werd. De Grote of Hochterpoort lag aan de andere zijde van de Markt (Grote Gracht). De eerste vermelding is van 1231 en reeds in 1306 werd het de stadsgevangenis en sindsdien Gevangenpoort genoemd (zie detail kaartje Bellomonte op pag. 9). Dit geheel werd in 1655, samen met de Lakenhal, afgebroken om plaats te maken voor het nieuwe stadhuis, waarvan de bouw 1659 begon. Hoe het er daarna uitzag laat de luchtopname uit 1925 rechts zien. Dat is voor de bouw van de Wilhelminabrug en doorbraak naar de markt. Op de Markt, tegen de muur gebouwd, stond sinds einde van de 13^e eeuw de Lakenhal. In

deze lakenhal, die ook een belfort bezat, werden de lakens verhandeld van de lakenwevers, die even ten noorden van de Markt in het Boschstraatkwartier gevestigd waren. Het wagenplein buiten de muur heette Houtmarkt, een naam die ook wel eens aan de Boschstraat ter hoogte van de Maagdendries gegeven werd, omdat daar de houtopslag was voor het hout dat door de handelaren aan de Houtmarkt verhandeld werd.

De huidige Kleine en Grote Gracht vormden de (meestal droogstaande) stadsgracht, direct vóór de muur.

Op de uitvalsweg naar Hasselt stond een kleine poort, de

Boven: De eerste muur liep dwars over de Markt; zie ook pag. 9

Links: De Maaswal met de Batpoort ter hoogte van de Vissermaas in 1671

Eggerixpoort. Deze werd in 1423 nog wel genoemd maar op geen der 16^e en 17^e eeuwse vogelvluchtkaarten komt de poort nog voor; een eventuele sloopdatum is niet bekend. Deze poort lag aan het eind van wat nu de Statenstraat is (toen Eggerixgat) en gaf toegang tot wat nu de Capucijnenstraat heet. Het is niet

*Boven: De toren van de Tweekbergenpoort heeft het tot 1926 uitgehouden.
Rechts: De eerste stadsmuur op het terrein van de Zusters Onder de Bogen.*

duidelijk of dit een volwassen poort was of mogelijk een poterne. De Grote Gracht aflopend kwam je dan bij de Tweekbergenpoort of Wymeringenpoort. Na de Hochterpoort was dit de belangrijkste poort en lag aan de uitvalsweg naar Brussel. De Tweekbergenpoort (de plek heet nog steeds zo) heeft 't tot 1734 uitgehouden en is toen gesloopt op een toren na. Die verdween pas in 1926 (zie foto op pag. 12). Tweekbergen was een gehucht direct buiten de stad langs de weg naar Brussel en eigendom van het Servaaskapittel.

Goed verscholen liggen langs de gevolgde route brokstukken

van de eerste muur verscholen achter de gevels. Voor de bouw van het Entre Deux was op het terrein van de HBS in de Helmstraat een muurfragment als achterwand van de fietsenstalling zichtbaar.

Dwars door de tuinen van de kloosters achter Servaasklooster loopt nog altijd ongestoord de eerste muur (zie foto pag. 12).

Om bij de volgende poort te komen moest je met een grote boog om diverse ontoegankelijke kloostererven heen of buitenom, waar een pad de uitvalswegen naar Brussel en Tongeren verbond en dat nu Kommel heet.

De Lenculenpoort stond op de uitvalsweg naar Tongeren. Niets doet nog denken aan de vroegere entree voor de boeren uit het Jekerdal naar de stad. Fundamenten zijn gevonden in de kelder

Het Jekerkwartier kreeg zijn plattegrond dwingend door de loop van de Jeker. Door natuurlijke wijzigingen in de rivierloop is die steeds verder naar het zuiden opgeschoven. Al heel vroeg (11^e eeuw?) is die loop gemanipuleerd teneinde de stad te blijven voorzien van de nodige waterkracht. Om te beginnen is de huidige noordelijke tak vanaf Biesland waarschijnlijk kunstmatig, omdat die precies langs de hoogtelijn van 50 meter loopt en niet – zoals een rivier eigen is – de kortste weg naar de Maas zoekt. Dat deed alleen de zuidelijke tak tot 1897, toen de aanleg van de Villawijk en de voorbereiding van de bouw van de Tapijnkazerne ook hier een ingreep vergde. Vanaf Biesland werd een kanaaltje van bijna 800m gegraven tot de Ezelmarkt om de beide banmolens (Hertog- en Bisschopsmolen) te kunnen bedienen. De Bisschopsmolen was er zeker in de 11^e eeuw. Een aftakking werd halverwege gemaakt bij de Heksenhoek om de leerlooiers te bedienen (Middeltak). Omdat deze looiers buiten de eerste omwalling werkten kan het verloop mogelijk natuurlijk ontstaan zijn tot het bij de Looierspoort weer de stad binnen wilde. Mogelijk gebeurde dit inderdaad om dan via de Ridderstraat op de zuidelijke tak aan te sluiten. Tijdens de bouw van de eerste omwalling werd deze toegang echter geblokkeerd. De Jeker werd daar met een knik naar de zuidelijke tak geleid. Die zuidelijke tak bleef ook niet zonder ingrepen, maar daar komen we bij de tweede omwalling nog op terug.

van Bouillonstraat 14. Ook voor een wagenplein lijkt weinig plaats.

De Lenculenpoort, aan het einde van de Lenculenstraat, werd voor het eerst vermeld in 1274; Lenculen staat voor 'leemkuilen' naar het gebied buiten de poort (Kommen) dat de klei leverde voor Maastrichts eigen steenfabriek. In 1459 werd de poort verbouwd

en uitgebreid en vanaf 1500 was het leube, ofwel ambachtsonderkomen, voor het molenaarsambacht. In 1734 werd de poort gesloopt.

De langs de huidige Ezelmart en Looiersgracht lopende muur maakte na enkele tientallen meters een scherpe knik naar het oosten. De oorzaak zoeken we in de noodzaak de

tussenliggende waterpoort zo kort mogelijk te houden.

Vanaf dit punt is de muur over grote afstand nog behouden, alhoewel het eerste deel tot de Verwerhoek en het Klein Grachtje niet toegankelijk is. Daarna kwam je bij de Looierspoort aan het einde van de Tafelstraat, voor het eerst vermeld in 1264. Vanaf 1502 was het de leube van het looiersambacht. Er bestaat twijfel over de datum van sloop,

Pag.13: De binnenkant van de walmuur aan de Grote Gracht op het terrein van de HBS. Dit muurdeel is nog steeds zichtbaar, zij het goed verstopt.

Boven: Is dit een tekening van de Looierspoort? Zeker is dat niet helemaal.

Rechts: Muurwoningen tegen de stadsmuur aan het Lang Grachtje ±1895

die mogelijk 1772 is. Waarschijnlijk stroomde een tak van de Jeker ooit hier de stad in. De Jeker is bewijsbaar al vanaf de 12^e eeuw op veel plaatsen gemanipuleerd en het riviertje werd hier geblokkeerd om niet nog een waterpoort te hoeven bouwen. De Jeker werd op zijn beurt met een scherpe knik via de Kleine Looiersstraat buiten de eerste muur omgeleid naar de zuidelijke tak. Het poortgebouw werd in 1502 leube van het looiersambacht. Bij afbraak van de poort werd het uurwerk door het ambacht cadeau gedaan aan het R.K.Armenhuis in de Grote Looiersstraat.

Via het Lang Grachtje ging het verder oostwaarts, richting Sint Pieterstraat. Tegen de muur gebouwd stonden tot 1904 diverse muurhuizen, zie foto rechts uit ±1900. De Minderbroeder- of

Aldenhofpoort op de St. Pieterstraat werd het eerst vermeld in 1289 en in 1734 is hij wegens bouwvalligheid gesloopt. De goede speurder kan in het muurwerk aan het hoekhuis nog aanzetten van een toren vinden. Ook van deze poort zijn geen eigentijdse tekeningen bekend. Zelfs van de afbeelding op pag. 14 is niet zeker of die 17-eeuwse tekening de bewuste poort voorstelt. Zo wel dan zijn de aangebouwde huizen de eerste armenhuizen van de stad (1592).

Aan de andere kant van de straat ging de muur verder

Boven: Brokstukken van de eerste en tweede muur, de gerestaureerde waltoren die nu Pater Vincktoren is, de gerestaureerde Helpoort met slecht gelukte reconstructies van de muren rond de Helpoort.

Links: De aanzet van de tweede muur aan de eerste ter plaatse van de Pater Vincktoren en het Faliezusterklooster. De kapel van dat klooster is afgebroken maar de aanzetten zijn nog te zien. De achterwand van het koor was tegen de muur gebouwd.

buiten het Minderbroederklooster langs richting Helpoort. Het Faliezusterklooster lag buiten de muur. De basis voor dit klooster was immers een orde die de verpleging van pestlijders op zich had genomen. Er heeft eveneens buiten de muur een pesthuis gestaan maar dat heeft niets te maken met de voormalige papiermolen Den Ancker aan de Jeker, die vandaag geheel onterecht als Pesthuis door het leven gaat.

Halverwege de Helpoort is het verloop van de muur wat rommelig (zie afbeelding pag. 15). Straks, bij de tweede stadsmuur, zullen we zien hoe dit ontstaan is.

Op de oostoever, rond Wyck, lag ook een muur, maar die is van latere datum (14^e eeuw). Ook de uitbreiding van de vestingwerken vond later plaats (15^e eeuw) dan de tweede

omwalling rond Maastricht terwijl ook de gebiedsuitbreiding minimaal was. Er waren maar twee poorten in die omwalling: de Hoogbrugpoort aan 't einde van de Hoogbrugstraat en de St.Maartenspoort aan 't eind van de Wycker Grachtstraat. Deze poorten zijn regelmatig verbouwd en vernieuwd. Op de pagina over de tweede omwalling volgen nog details over de onderdelen van de Wycker omwalling. Op het panorama links uit 1580 door Bellomonte zijn beide poorten in Wyck te zien. De St. Maartenspoort ligt in de noordoosthoek van de wal. Ook is links de Maaspunttoren zichtbaar. In Wyck waren een aantal waterpoorten van een heel andere orde dan we die bij Jekerpassages tegenkwamen. Die in Wyck dienden om schepen de kunnen laden en lossen. De enige overgebleven waterpoort is een reconstructie.

De eerste omwalling is na de aanleg van een tweede niet gesloopt maar bleef voorlopig als borg staan. Dat idee van tweede linie is de stad in 1579, bij het beleg door Parma, opgebroken. Na de vernieling van de tweede muur trokken de verdedigers zich terug achter de eerste muur. Parma was echter van mening dat een stad gevallen was als er een bres in de muur ontstond. Toen de verdediging niet opgegeven werd hebben de troepen van Parma als straf flink huisgehouden onder de bevolking wat ontaarde in plundering en moordpartijen (zie afbeelding pag. 10). De oude muur bleef nog eeuwen staan; pas voor de bouw van het stadhuis (1655) werd voor 't eerst een deel van de eerste muur gesloopt, maar bijvoorbeeld veel poorten hielden het tot in de 18^e eeuw vol doordat ze openbare functie kregen (gevangenis, leube). Ook vandaag zijn nog grote stukken van deze eerste muur te zien, vooral in het Jekerkwartier.

De omstreden restauratie van de Helpoort en omgeving

Na het opheffen van Maastricht's vestingstatus in 1867 begon het stadsbestuur energiek met het opruimen van "die oude troep" en kwam slechts een enkeling in het geweer om waardevolle onderdelen te bewaren, zoals ik elders al schreef over de OLVrouwewal. Daartoe behoorde o.a. Jonkheer Victor de Stuers die ook een rol zou spelen in het behoud van de Helpoort. Op dat moment was de Helpoort een kruitmagazijn en in eigendom bij 's Rijks

Domeinen. Die droeg het gebouw in 1875 over aan Binnenlandse Zaken dat opdracht gaf (1881) tot herstel van het monument. Het werk stond onder leiding van de Rijksbouwmeester J. van Lokhorst die ondersteuning kreeg van architect Sprenger en adviezen van De Stuers en Pierre Cuijpers ontving. Het aandeel van de laatste zijn twee adviezen aan de Rijksbouwkundige Dienst, die echter wel van grote invloed waren op de uiteindelijke uitvoe-

ring van de restauratiewerken.

Vanaf 1516, door aanleg van de muur rond Nieuwstadt, maakt de poort al geen deel meer uit van de vestingwerken. Dat is dan ook meteen de reden dat deze 13^e eeuwse poort voor ons bewaard is gebleven. Het gebouw was tijdelijk kruithuis en omgeven door aanleunende bijgebouwen en een slachthuis. Dat aanleunen kan letterlijk genomen worden: de muren van de Helpoort bezweken bijna.

Pas in tweede instantie (1881) kwam de bespiedingskast aan de veldzijde en de raampartij aan de stadzijde (zie foto rechtsboven) in beeld. Men had besloten in de poort een woning in te richten. In 1947 werd de poort voor één gulden aan de stad Maastricht verkocht, die het geheel in 1993 nog eens restaureerde.

Boven: De stadzijde voor en na de restauratie. De rechterfoto is uit 1904.
Links: De Helpoort vóór de restauratie.

Viollet-le-Duc kan gezien worden als hèt grote voorbeeld voor Cuijpers en De Stuers in een tijd dat ‘historiserend restaureren’ nog geen besmet begrip was. Op pag. 18 een overzichtsfoto van Carcassonne (Zuid-Frankrijk) waarvan de stadsomwalling in de 19e eeuw door Viollet-le-Duc gerestaureerd werd. Uit de rechterfoto op pag. 18 van ná de restauratie is te zien dat Cuijpers en De Stuers dit werk goed bestudeerd hadden en hen voor de restauratie van de omgeving van de Helpoort als leidraad heeft gediend.

Op de foto op pag. 18 is de bespiedingskast boven de doorgang te zien. Die was er voor de restauratie niet, maar helemaal verzonnen hoeft die niet te zijn, daar er – bij inspectie – in de

muur resten van een dergelijk bouwsel aangetroffen werden. De vorm komt regelrecht van Franse middeleeuwse voorbeelden in een der standaardwerken, die Cuijpers tot zijn favoriete lectuur gemaakt had. Ook op de foto is te zien dat het talud afgegraven is, waardoor de ‘herstelde’ muur veel lager uitviel dan er ooit gestaan moet hebben en ook in de prent van Lefebvre (pag. 9) nog gesuggereerd wordt. Door bemoeienis van De Stuers werd alle storende belendende bebouwing gesloopt en de benodigde grond onteigend dan wel geruild. Hij zorgt er ook voor dat de Pater Vinktoren meteen meegenomen wordt in het plan (zie zijn tekening helemaal rechts). Het ontwerp is van Sprenger naar het voorbeeld van de kruittoren die bij de oude Martinuskerk in Wyck stond en voor de nieuwbouw van de kerk moest verduijnen. De toren – of liever: het stompje dat er van over was,

Boven: Carcassonne in Frankrijk, leidraad voor de restauratie van de Helpoort en omgeving (Jekertoren, Pater Vincktoren).

Rechts: Helpoort en Jekertoren na de restauratie. Op de voorgrond het kanaal en de aanzet van de ‘bloedbak’.

zie tekening op pag. 10 – had niets met de Helpoort en de 13e eeuwse omwalling te maken maar was een onderdeel van de tweede omwalling uit de 14e eeuw die op zijn beurt weer in onbruik raakte door de stadsuitbreiding met Nieuwstadt en de daarbij horende rondelen Vijf Koppen en Haet ende Nijt. Zo'n 19e eeuwse restauratie was een onderonsje van vakfreaks. De Helpoort zelf stond onder sterke invloed van de ideeën van Cuijpers en de Jekertoren was een speeltje van De Stuers, die het bouwsel uit eigen zak betaalde. De Pater Vincktoren werd vormgegeven door architect Springer in een vorm zoals er nooit een waltoren geweest is. De kruittoren van Wyck, die als voorbeeld fungeerde, was namelijk een stand-alone toren. Aan de schets van Victor de Stuers op pag. 19 is te zien wat hem voor ogen stond. Maar daar heeft toch een rijkscommissie ingegrepen! Dat brengt ons meteen bij het probleem met de gerestaureerde Helpoort en omgeving: de al te grote ijver van De Stuers en

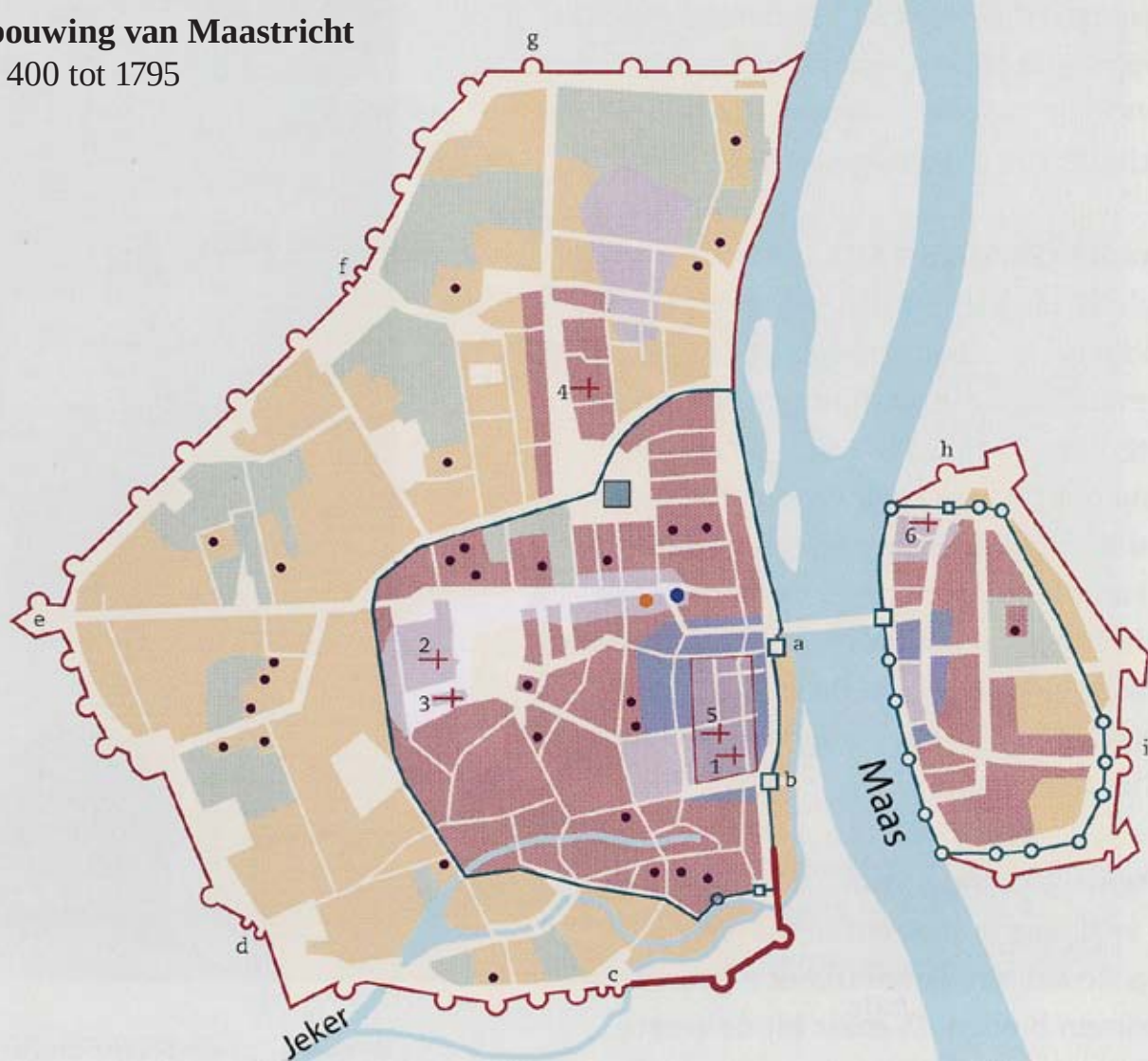

Cuijpers om Maastricht te veranderen in een openluchtmuseum in de stijl van Carcassonne, Rothenburg of Brugge. Het commentaar op Cuijpers nam jaar na jaar toe, tot hij uiteindelijk in 1918 teleurgesteld aftrad als voorzitter van de zojuist geïnstalleerde Rijkscommissie voor de Monumentenzorg. Hij heeft tot het laatst vastgehouden aan zijn zienswijze dat bij een restauratie een ideaalsituatie geschapen kon worden die niet persé terplekke ooit bestaan moest hebben om een attractief onderdeel van de stad te worden. Vooral tweede helft 20e eeuw werd laatlunkend gedaan over historiserende restauraties. Verdoemd werden de Anton Pieck-bouwsels zoals Cuijpers die voorstond, met als absolute toppunt Kasteel de Haar in de provincie Utrecht, dat in een Eftelinggebouw ontaardde.

Boven: Het eindresultaat van de restauratie van de Helpoort en omgeving.
Links: Het ontwerp voor het totale restauratieplan van de hand van De Stuers.

Bebouwing van Maastricht van 400 tot 1795

- 4e eeuw
- 5e - 8e eeuw
- 8e - 10e eeuw
- 11e - 13e eeuw
- 14e - 18e eeuw
- onbebouwd
- Romeins castellum
- Stadsmuur 1250
- 14e eeuwse stadsmuur
- Uitbreiding Nieuwstad 1516
- Lakenhal, na 1664 stadhuis
- Dinghuis
- Landscreon, tot 1664 stadhuis
- Kloosters en kerken
- 1 O. L. Vrouwe (kapittel)
- 2 St. Servaas (kapittel)
- 3 St. Jan (parochiekerk)
- 4 St. Mathijs (parochiekerk)
- 5 St. Nicolaas (parochiekerk)
- 6 St. Maarten (parochiekerk)
- Poorten
- a Batpoort
- b O. L. Vrouwepoort
- c St. Pieterspoort
- d Tongersepoort
- e Brusselsepoort
- f Lindenkruispoort
- g Boschpoort
- h St. Maartenspoort
- i Duitse- of Akerpoort

In 1297 werd het besluit genomen Maastricht verder uit te breiden en een nieuwe omwalling aan te leggen. Die uitbreiding was niet nodig omdat de bevolking zo gegroeid was, maar had militaire redenen. Langs de uitvalswegen vestigden zich minder-draagkrachtigen, paupers, bedelaars en anderen die geen poorter van Maastricht konden worden. Aan de Jeker, die een flink eind langs de muur stroomde, vestigde zich nijverheid met de nodige bebouwing. Die bebouwing onder aan de muur en voor de poorten was militair gezien niet zo'n succes, omdat ze een belegeraar

beschutting kon bieden. En toen moest het kanon nog uitgevonden worden. De beslissing om de stad uit te breiden en het schootsveld meteen veilig te stellen zou zich in de volgende eeuwen uitbetalen. Een probleem bij deze uitbreiding was de grens met de heerlijkheid Sint Pieter, ten zuiden van de stad. Overeengekomen was ooit dat de zuidelijke tak van de Jeker de grens met Sint Pieter zou zijn, maar dat was al ongeveer de plaats van de eerste muur. Aan die kant kon dus niet veel uitgebreid worden (zie kaartje op pag. 33). Juist door de uitvinding van het kanon ging dat nog een probleem worden.

De voortdurende onenigheid met Luik en de burens in Sint Pieter hadden tot vernielingen in de stad geleid. Twee keer werd de Maasbrug vernield en de reparatie, die de Luikenaren door de keizer werd opgelegd, hebben ze zo slecht uitgevoerd dat in 1275 de brug onder het gewicht van een grote processie instortte. Tussen 1280 en '98 werd op een andere plaats een nieuwe brug gebouwd, de huidige Servaasbrug. De brug die we vandaag onder die naam kennen stamt niet uit 1275. Zij is diverse malen herbouwd, de voorlaatste keer na het bouwen van de Wilhelminabrug, waarbij de pijlers in beton uitgevoerd werden en bekleed met een plakje natuursteen. Na de Tweede Wereldoorlog moest de opgeblazen brug gerepareerd worden, waarbij de brug twee meter breder gemaakt werd. De in 1640 dichtgezette eerste boog, die door de naar het oosten opschuivende oever op het droge was komen te liggen, kwam bij de herinrichting van de Maasboulevard opnieuw vrij te liggen. Dit was nog een origineel stukje Servaasbrug, maar de constructie was niet van dien aard dat hij gehandhaafd kon worden.

Ook de Maaswal kon, zoals te begrijpen valt, niet uitgebreid worden. De bestaande wal werd opnieuw opgenomen in de tweede omwalling, zij het dat er eeuw na eeuw steeds aan verbeterd werd.

Hieronder zullen we de in de loop der eeuwen ingeburgerde namen van poorten hanteren, ook al kregen velen eerst de naam van de vroegere poort aan dezelfde weg. Ook de vorm van poorten en verdere vestingwerken veranderde voortdurend, zodat er moeilijk een beeld geschetst kan worden van wat er in de 14^e eeuw gebouwd is. Pas eind 16^e eeuw werden er wat topografische tekeningen en prenten gemaakt. Dat veranderde in een stortvloed van materiaal in de 17^e eeuw en daar staan er in dit stuk vele voorbeelden van. De vestingwerken kregen pas in de 19^e eeuw enige aandacht, toen het bijna te laat was. Vlak voor de slechting van muur, poorten en andere vestingwerken hebben enkele artiesten potlood, kwast of fototoestel gegrepen om nog wat vast te leggen. Ook daarvan volgen hier nog vele voorbeelden.

Ter illustratie van de tweede omwalling hebben we dan nog de maquette, die in 1748 voor de Franse koning Lodewijk XV is vervaardigd en waarvan Maastricht een getrouwe kopie bezit. Details daaruit zullen hieronder regelmatig gebruikt worden om een totaal overzicht te geven, zodat u kunt zien wat er allemaal om de overblijfsels van die bebouwing gebeurde. Wel moet u steeds in gedachten houden dat dit een situatie is van medio 18^e eeuw; daarna is nog veel veranderd, door de Fransen en daarna door het Koninkrijk der Nederlanden.

Ook in de 14^e eeuw stichtten sommige kloosterorden 'filialen' in Maastricht. Dat was het stadsbestuur aanvankelijk weggevallig, zolang deze kloosters taken op zich namen die voor de stad van nut waren. Dat was allereerst ziekenverpleging, begeleiding van pestlijders tot de begraving aan toe, het implementeren van nieuwe vindingen (landbouwwerktuigen, brouwerijen) en in later stadium het geven van onderwijs.

Begonnen werd om aarden wallen op te werpen, zoals ook de eerste muur begonnen was. Dit duurde tot het ongeveer 1300. Daarna werden begonnen met de bouw van poortgebouwen, die tot medio 14^e eeuw meestal verder uitgebouwd of door definitieve versies vervangen werden. Daarna werden de muren versteend en dat duurde tot ongeveer 1380. Voor de muur werd een gracht gegraven en door de aanleg van beren (gemetselde waterkeringen) probeerde men om die grachten ‘nat’ de houden. Op de hellingen in het westen lukte dat niet, waarvoor later extra voorzieningen werden getroffen (zie cunette, kader pag. 30).

De meest uitgebreide behuizing buiten de eerste muur was in het noorden ontstaan, langs de uitvalsweg (Boschstraat) naar

Hochten en Den Bosch (zie kaart op pag. 20). Daar werd dan ook de meeste ruimte gewonnen, vooral voor de diverse vormen van nijverheid en voor de houthandel, die zich al buiten de vroegere poort gevestigd had. Op de uitvalsweg kwam een nieuwe poort, de Boschpoort. De reeds bestaande bebouwing reikte ongeveer tot de huidige Teunisstraat en waarom er zo’n enorm stuk extra werd ommuurd wordt duidelijk als we weten dat daar het eerste klooster van Maastricht lag, dat der Antonieten. Op de maquette is dat de kerk in het midden met de tweelingtorens. Hun klooster dateerde van 1209, hun boomgaard reikte tot de Boschstraat. Ten noorden daarvan lag sinds 1282 (eerste vermelding) het klooster van de Duits Orde, een ridderorde. Zij hadden zo mogelijk een nog grotere

pag. 21: Panorama Maastricht in het jaar 1804.

pag. 23: De noordoosthoek van Maastricht, met de Boschpoort, Antonietenklooster en de Nieuwe Biesen van de Duitse Orde.

Onder: De Maaswal ter hoogte van de beide kloosters, voor de aanleg van het kanaal van Luik naar Maastricht

Rechts: De Boschpoort op een litho van Alexander Schaepekens.

boomgaard, eveneens tot de Boschstraat.

Lees ook: <http://www.theobakker.net/pdf/kloostersmaastricht.pdf>

In de ruimte tussen deze kloosters en de oude muur vestigde zich, behalve de eerder vermelde houthandel en -opslag, de textielnijverheid. Deze wijk, het Boschstraatkwartier, bleef tot ver in de 20^e eeuw doorspekt met fabrieken, werkplaatsen en armoedige bewoning voor de armste Maastrichtenaren.

Aan de andere zijde van de Boschstraat vestigden zich in de

loop der tijd een aantal vrouwenkloosters: de begijnen van Sint Andries (±1350) en een filiaal van de Belgische orde der Penitenten-Recollectinnen (1673) op het terrein waar later de Sphinx zou komen. In het nieuwe gebied kwam ook een parochiekerk, de Sint Matthijs aan de Boschstraat. De eerste vermelding is van een voorlopig kerkgebouw in 1298, de eerste steen voor de huidige kerk werd in 1351 gelegd. De kerk is gewijd aan de apostel Matthias en de parochie was een afsplitsing maar onder toezicht van de Sint Servaasparochie. Er kwam geen Maaspoortje meer, de eerste poort was de

Boven: Deel van de wal ten westen van de Boschpoort in 1860. Goed te zien is de nieuwigheid van de 17e eeuw: het talud van aarde die de helft van de muur bedekte. Ook valt de uitmonding van de cunette op. Hiermee werd water uit de Jeker ondergronds naar de droge grachtdelen gebracht.

Rechts: In de noordwesthoek van de vesting lag in tijd van nood een drinkwaterbassin, waarschijnlijk voor het vee dat in dit stadsdeel massaal geweid werd.

Boschpoort of – zoals hij aanvankelijk heette – de Nieuwe Hochterpoort en de eerste opzet was rond 1300 gereed. De vroegste vermelding is van 1316. In 1502 waren al ingrijpende renovaties nodig die ook nog eens slecht uitgevoerd werden en tegen enorme kosten opnieuw gedaan moesten worden. Tijdens het beleg van 1579 werden de twee flankerende torens kapotgeschoten en niet meer herbouwd. De poort werd gesloopt in 1869-70. Op de prent van Alexander Schaepkens (1860?) op pag. 24 is de verlengde poortdoorgang te zien met tongewelf. Het aantal poorten in de nieuwe omwalling werd drastisch teruggebracht. Ondanks dat de omtrek veel groter werd kwamen er maar vijf poorten, waarvan er een in 1673 of vlak daarna zelfs nog eens werd dichtgegooid. Dat was de **Lindenkruispoort** aan het knooppunt van de Calvariestraat en de Maagdendries (zie afbeelding van het vrijkomen van die poort bij de afbraak van de muur na 1867. De maquette van 1748 suggereert nog diverse poternes, maar die werden in tijd van nood dichtgemetseld (zie maquette pag. 25).

Het muurdeel rond de westzijde van de vesting is altijd het zwakke punt ervan geweest. Dat is zeker te wijten aan het gebrek aan een brede natte gracht. Bij bestudering van de

hoogtekaart van dit stuk Maastricht wordt duidelijk waarom dat tot de onmogelijkheden behoorde. De Maas voor Maastricht ligt op ± 45 boven NAP, de Jeker stroomt langs de 50-meterlijn de stad binnen maar de Brusselsepoort lag op 61 meter boven NAP. Zie daar maar eens water te krijgen én te houden. Handicap twee was dat de heuvel buiten de stad meteen sterk opliep. Het Tongerseplein ligt al op 66 meter. Geschut kreeg zo de unieke kans van boven af in de vesting te schieten, afgezien van de voor de hand liggende omstandigheid dat het fort Sint Pieter steeds als eerste belegerd en veroverd zou worden, met dezelfde rante positie ten opzichte van de stad. Aan de west- en noordwestzijde van de vesting hebben vanaf 1673 alle belegeringen plaatsgevonden. Hier vond je dan ook de barakken, zeg maar kazernes. Vanwege de kwetsbaarheid hebben de Fransen na het innemen van de stad (1673) ook,

Het werk aan de muren was nooit klaar; voortdurend werd er gerepareerd of verbeterd. De bouwperiode waarin een muur-deel (courtine) werd gebouwd is redelijk exact af te lezen aan het metselwerk en steengebruik; alle delen van onregelmatig gevormde stenen, vaak onderstukken, zijn van de 14^e eeuw. In de eerste helft 15^e komt het regelmatig gezaagde mergelblok in gebruik en in de 2^e helft blokken Naamse steen. Vlak voor de slechting van de muren en poorten brak het besef door dat er iets unieks gesloopt ging worden en dat men de situatie op z'n minst zou kunnen documenteren. Er is een opdracht gegeven om de vesting te fotograferen (recent zijn de foto's van Weijnen in boekvorm uitgegeven) en Alexander Schaepkens maakte op eigen initiatief een lithoserie. U ziet voorbeelden van beiden regelmatig tussen de tekst afgebeeld.

als eerste daad tot verbetering van de verdediging, de **Lindenkruispoort** dichtgezet. De eerste vermelding van deze poort dateert van 1313; de herkomst van de naam is onzeker. Toen in 1874 de poort bij het afbreken van de muur weer te voorschijn kwam was menig Maastrichtenaar verbaasd, want menigeen was intussen onwetend van het bestaan ervan. De poort die nu volgde was de belangrijke en meest westelijk gelegen **Brusselsepoort** aan het einde van de Brusselsestraat. De barbacane (bruggenschans) was bijzonder ingewikkeld; de passanten liepen door een lange, gebogen tunnel (zie afbeelding op pag. 28). De eerste vermelding van deze poort dateert

pag.24: Een militaire kaart met alle vestingwerken in het jaar 1748. Dat is het zelfde jaar dat Franse ingenieurs de hele stad hebben opgemaakt om de maquette te kunnen bouwen.

Links: De Lindenkruispoort kwam in 1874 na 2 eeuwen weer aan het daglicht.

P L A N DE LA VILLE DE MAESTRICHT

avec les Attaques des Français.

La Ville a été investie le 9. d'Août, la Tranchée a été ouverte la Nuit du 15. au 16., Les Français ont commencé à tirer le 17. à neuf heures du matin, & la Bataille s'est donnée, en vertu des Prémices, savoir: à dix la Chapelle, a été pillée le 5. May à cinq heures du soir, la Ville a été reprise le 10. de même Mois 1748.

Renvoy des Chiffres.

- 1 Porte de Bois-le-Duc.
- 2 — de Bruxelles.
- 3 — de Tongres.
- 4 — de St. Pierre.
- 5 — de Notre Dame.
- 6 La Rue-Pierre.
- 7 La Rue-Pierre.
- 8 La Rue-Pierre.
- 9 La Rue d'Albion.
- 10 La Rue d'Albion.
- 11 Bataillon de Roi.
- 12 — de la Reine.
- 13 — de la Reine.
- 14 — de la Reine.
- 15 — de la Reine.
- 16 — de la Reine.
- 17 — de la Reine.
- 18 — de la Reine.
- 19 — de la Reine.
- 20 — de la Reine.
- 21 — de la Reine.
- 22 — de la Reine.
- 23 — de la Reine.
- 24 — de la Reine.
- 25 — de la Reine.
- 26 — de la Reine.
- 27 — de la Reine.
- 28 — de la Reine.
- 29 — de la Reine.
- 30 — de la Reine.
- 31 — de la Reine.
- 32 — de la Reine.
- 33 — de la Reine.
- 34 — de la Reine.
- 35 — de la Reine.
- 36 — de la Reine.
- 37 — de la Reine.
- 38 — de la Reine.
- 39 — de la Reine.
- 40 — de la Reine.
- 41 — de la Reine.
- 42 — de la Reine.
- 43 — de la Reine.
- 44 — de la Reine.
- 45 — de la Reine.
- 46 — de la Reine.
- 47 — de la Reine.
- 48 — de la Reine.
- 49 — de la Reine.
- 50 — de la Reine.

P L A N VAN DE STAD MAESTRICHT

met de Attaques der Francken.

De Stad is berond den 9. April 1 de Loopgraven syn geopen't v Neges tuffchen den 15. en 16. De Francken hebben begonnen te schieten den 21. 'a morgens ten negen uren; de fluitland von Wapen, ingevolge de Prémices te Alen gefloten, is gevalideert den 5. Mey 'a vonds ten vyf uren; De Stad is ingesloten den 10. van de selve maand 1748.

- 1 Ruffch-Poort.
- 2 Ruffch-Poort.
- 3 Tongerliche Poort.
- 4 Pleters Poort.
- 5 Vrouwe-Poort.
- 6 Ruff-Poort.
- 7 Kool-Poort.
- 8 Mool-Poort.
- 9 Water-Poort.
- 10 Wyker-Poort.
- 11 Ballein du Roi.
- 12 — de la Reine.
- 13 — de la Reine.
- 14 — de la Reine.
- 15 — de la Reine.
- 16 — de la Reine.
- 17 — de la Reine.
- 18 — de la Reine.
- 19 — de la Reine.
- 20 — de la Reine.
- 21 — de la Reine.
- 22 — de la Reine.
- 23 — de la Reine.
- 24 — de la Reine.
- 25 — de la Reine.
- 26 — de la Reine.
- 27 — de la Reine.
- 28 — de la Reine.
- 29 — de la Reine.
- 30 — de la Reine.
- 31 — de la Reine.
- 32 — de la Reine.
- 33 — de la Reine.
- 34 — de la Reine.
- 35 — de la Reine.
- 36 — de la Reine.
- 37 — de la Reine.
- 38 — de la Reine.
- 39 — de la Reine.
- 40 — de la Reine.
- 41 — de la Reine.
- 42 — de la Reine.
- 43 — de la Reine.
- 44 — de la Reine.
- 45 — de la Reine.
- 46 — de la Reine.
- 47 — de la Reine.
- 48 — de la Reine.
- 49 — de la Reine.
- 50 — de la Reine.

Gravé d'après un Dessain Original approuvé par son Excellence Monsieur le General d'Infanterie,
BARON D'AYLUA, Gouverneur de la Ville.

van 1340 maar het vermoeden bestaat dat een voorloper al van 1300 dateert. De naam komt pas in de 17e eeuw in zwang; daarvoor was het gewoon de (Nieuwe) Tweebergenpoort. De poort had al direct flanktorens. Tussen 1470-'80 werd buiten de poort een barbacane aangelegd die in 1686 op zijn beurt werd opgenomen in het Brusselsebastion. Dit zou door de jaren de drukste toegang tot de stad blijven met vele (post-)koetsdiensten, waarvoor de poort 's avonds veel langer open bleef dan anderen. Het was mede door die drukte dat dit de eerste poort was die in 1867 gesloopt werd.

In het westen van de stad was de walmuur kolossaal te noemen. Ook zonder Franse vestingbouwdeskundigen wist de garnizoenscommandant ook wel dat dit de achilleshiel van de stad was. De muur was hier 5 á 6 meter hoog met

het inmiddels gebruikelijke aarden talud uitgerust. Alle waltorens werden in de loop der tijd dichtgegooid met aarde en afgevlakt tot geschutsplatformen. Binnen de muur werden extra geschutsplatformen opgeworpen, die nog eens een aantal meters boven de muur uitstaken: de 'katten'. Links en rechts van de Brusselsepoort lagen kat Nassau (in de buurt van de huidige Zakstraat, zie afb. pag. 29) en kat Brandenburg (t/o het huidige Brandenburgerplein). Er lagen nog drie katten aan deze zijde van de Maas, allen langs de westmuur. Een zesde kat lag in de zuidoosthoek van Wyck. L.J. Morreau, waarover hieronder meer, noemt katten ook wel 'cavaliers'.

Boven: De Brusselsepoort veldzijde, kort voor de afbraak.

Links: De Brusselsepoort stadzijde rond 1865. Het wachthuis is gesloopt.

Wat er in de loop der eeuwen buiten de muren allemaal gebouwd en opgeworpen is aan hoornwerken, lunetten, ravelijnen, reduiten en hoe ze nog meer mogen heten is niet te bevatten en vult met gemak een dik boek. Dat zal niet hier zijn, want het is al gedegen gebeurd, waarover op pag. 40 meer.

Nu komen we aan de **Tongersepoort**, of zoals hij aanvankelijk heette: de (Nieuwe) Lenculenpoort. De eerste vermelding dateert van 1358 maar waarschijnlijk was ook deze poort omtrent 1300 gereed. In 1459-90 kreeg de poort twee flankerende torens en het geheel werd rond 1544 nog eens gemoderniseerd. In de noordelijke toren was een kruutmagazijn (polvertoren) en de andere toren gaf toegang tot een kazemat. Het wachthuis binnen de poort staat er nog ongeschonden bij. Ook de Tongersepoort kende, net als de Brusselsepoort, een barbacane, met nog een wachthuis tussen de ophaalbruggen. De poort werd in 1867 gesloopt.

Voorbij de poort maakte de muur een haakse bocht, richting Maas (zie afb. pag. 29 en pag. 30). Het hele stuk tot de Maas is de muur redelijk ongeschonden gebleven. Hier kunnen we nog steeds een indruk krijgen hoe imposant zo'n vestingmuur was. Wat niet wegneemt dat bijna alle belegeringen, beginnend met die door Parma, in het westen van de stad begonnen.

*Boven: De Tongersepoort van de veldzijde in 1867, kort voor de afbraak.
Links: Kat Nassau met muur en droge gracht, waar nu de Statensingel is.*

Cunette of Jekerkanaal

's Zomers waren alle grachten droog, in de winter kwam het water net tot de Boschpoort. In het zuiden zorgde de mogelijkheid van inundatie (waterpoort De Reek) voor de nodige veiligheid. In oorlogstijd werd in de buurt van de Tongersepoort een deel van het Jekerwater afgetakt, eerst via een greppel, later door een ondergronds kanaaltje. De door de Fransen sterk verbeterde cunette moest de droge grachten in het westen van water voorzien, maar het was een moeizaam gebeuren; er is veel geëxperimenteerd met in de praktijk toch magere resultaten. Het ondergrondse kanaal is 110 cm breed, 170 cm hoog en tot voorbij de Lindenkruispoort wel 1165 meter lang. Het toegevoerde water werd in de grachten vastgehouden door op regelmatige afstanden gemetselde beren te plaatsen.

Met het naar het oosten buigende omwalling komen we in een bijzonder gebied van de vesting: het stroomgebied van de Jeker. Bij waterpoort De Reek stroomde dit riviertje de stad binnen en vertakte zich daar in diverse stroompjes die een veelvoud aan watermolens aandreven en zo de economie van de stad 'aandreven'. De constructie van De Reek maakte het mogelijk de rivierloop door de stad te blokkeren, waardoor het water zich buiten de omwalling een weg baande richting Maas en het dal aan de voet van de stadsmuur onder water zette (zie afb. pag. 31). De Jeker voedde vanaf deze zelfde zuidwestpunt de cunette (zie kader pag. 30), die we eerder tegenkwamen

Boven: De Tongersepoort tijdens de afbraak in 1868.

Rechts: De zuidwesthoek van de omwalling. Achter de bomen rechts ligt waterpoort De Reek.

en die in tijd van belegering water naar de droge grachten in de westen moest voeren.

Halverwege de Maas bevond zich de **Sint Pieterspoort** (ook wel Aldenhofpoort genoemd) op de Sint Pieterstraat, de uitvalsweg naar Luik en het dorp Sint Pieter. De poort zou uit 1377 stammen maar tengevolge van de verplaatsing van de muur voor de stadsuitbreiding die als Nieuwstad bekend

staat (zie pag. 33) is de poort waarschijnlijk herbouwd. De toren diende vanaf de 18^e eeuw als militaire gevangenis maar sneuvelde bij de verbouwing in 1819. Het wachthuis geheel links op de foto op pag. 32 staat er vandaag nog (Pieterstraat 37) maar heeft intussen een verdieping gekregen. De poort had door een verbouwing in 1819-20 een totaal ander uiterlijk gekregen (zie foto pag. 32). De poort werd in 1869 gesloopt.

pag.31: Panorama Maastricht met geïnuundeerd Jekerdal in 1673.

Links: De oude Sint Pieterspoort van de stadzijde. De poort is in de 16^e eeuw herbouwd toen de Nieuwstad aan de vesting toegevoegd werd.

Onder: De Sint Pieterspoort aan de stadzijde. Hier wordt de constructie van de slingerende doorgang duidelijk.

De zuidgrens van de stad lag, door een overeenkomst tussen beide 'Heren' van Maastricht, langs de zuidelijkste Jakerarm. Dit was dus de grens met het dorp Sint Pieter (Luiks territorium) en daardoor kon de stad ten zuiden van de Helpoort niet uitbreiden. Die kans deed zich toch voor, tweede helft 15^e eeuw, toen de bedding van de Jeker zich zuidwaarts verplaatste. De serieuze literatuur rept er niet over maar boze

tongen beweren dat de Maastrichtenaars daarbij een handje hielpen, zeer tegen de zin van Sint Pieter, dat met enige regelmaat legertjes op de been bracht om deze “grondroof” tegen te gaan. In 1486 begon de aanleg van een nieuwe aarden wal om ‘Nieuwstad’ met een eveneens aarden bolwerk op de plaats van het latere ‘Haet ende Nyt’. In 1516 was de muur, opgetrokken in steen, gereed (stippellijn op plattegrond rechts) en had twee rondelen: rechts ‘de Drei Douven’, later ‘de Vief Köp’ en links ‘Haet ende Nyt’. Hiermee kwamen de Helpoort, alsmede de toren ‘achter de Faliezusters’ (de latere Pater Vincktoren, zie afb. pag. 10) en de waterpoort bij de Faliezusters binnen de muren te liggen.

Waarom was het stadsbestuur nu zo blij met deze uitbreiding? Bekijk even het plattegrondje rechts. De stadsuitbreiding van

1297, de tweede muur, werd even voorbij de waterpoort, achter het Faliezusterklooster, aan de eerste muur aangehecht en liep langs een Jekertak naar de Sint Pieterspoort. De brokstukken van die aanhechting liggen nog steeds aan de Begijnenstraat (zie afb. pag. 19). De oude Helpoort nu was niet meer opgewassen tegen de nieuwe belegeringstactieken. Het stadbestuur zocht naar mogelijkheden het gevaar verder buiten de stad te weren en vond die in de uitbreiding Nieuwstad. De nieuwe muur rond Nieuwstad bestaat nog steeds, als achtergrond voor het in de 19^e eeuw aangelegde Stadspark. Alleen de O.L.Vrouwewal tussen de Vijf Koppen en de Jekertoren sneuvelde in 1906 voor de tramverbinding naar Montenaken en in 1887 werd een bres geslagen in de courtine tussen de bolwerken van Nieuwstad, om de verbrede Begijnenstraat door te trekken naar het toekomstige Villapark. In die bres werd in 1888 de ‘Poort Waerachtig’ gebouwd, naar een ontwerp van Victor de Stuers.

*Boven: De geringe maar o zo belangrijke stadsuitbreiding ‘Nieuwstad’.
Links: De Sint Pieterspoort van de veldzijde. Rechts op de foto de waterpoort voor de nog bestaande molenbeek naar de Leeuwenmolen..*

Boven: De Onze Lieve Vrouwepoort, kort voor de afbraak (1867).
Rechts: De opmeting van de Porta Regia door Victor de Stuers.

Van de poorten in de Maaswal is de **Onze Lieve Vrouwepoort** (ook wel Koolpoort) de bekendste; zoals we eerder aanduiden begon de poort zijn leven waarschijnlijk als poterne. In 1655 werd de poort, op kosten van het stadsbestuur en het O.L. Vrouwekapittel, verbreed om betere toegang tot de loswal te krijgen. In 1849 werd de poort nog eens gerestaureerd, zonder twijfel noodzakelijk geworden door het zojuist gereedgekomen kanaal. In 1868 viel de poort ten offer aan de slopershamer (zie afb. pag. 34). Bij de sloop kwamen de fundamenteën van een voorganger te voorschijn, wat de fantasie van een jonge Victor de Stuers op hol deed slaan. Hij meende de door Herbenus al aangekondigde Porta Regia gevonden te hebben, de ‘koninklijke’ toegang tot Maastricht. Bij deze entree van de

Via Regia, die naar het Vrijthof gevoerd zou hebben, werden gedenkplaquettes op pseudo-toegangszuilen aangebracht. De resten kunnen niet van Romeinse oorsprong geweest zijn en intussen weten we door de vondst van de eerste Maasbrug ter hoogte van de Plankstraat en diverse opgravingen dat hier geen Romeinse weg de stad in voerde.

In de O. L. Vrouwewal zijn ontelbare poternes geweest en weer dichtgemetseld. Een grotere poort was de **Batpoort** bij de Vissermaas (zie afb. pag. 11). Bij het graven van het kanaal Luik-Maastricht moest die gesloopt worden, maar werd een kwartslag gedraaid opnieuw opgebouwd. Het is zo'n poterne die een hoofdrol speelde in 'het verraad' van pater Vinck. De pater zou informatie over een fris dichtgemetselde poterne doorgespeeld hebben aan de Spanjaarden buiten de stad. Die poort moest in dat stadium toch nog makkelijk open te breken zijn, zodat Spaanse troepen zich heimelijk toegang tot de stad verschaffen konden.

Steken we de Maas over!

De versterkingen op de brug wisselden sterk in de loop der eeuwen. Op de prent van Joshua de Grave uit 1671 (rechts) zien we een volledig houten brugdeel dat ook nog overdekt was. Uit 16^e eeuwse tekeningen weten we dat deze constructie er niet altijd was.

Uit de afbeelding op pag. 35 lezen we een typisch Wycks probleem met de Maasoever. Door de afzetting van sediment op de westoever werd de Maas gedwongen naar het oosten uit te wijken. Dat is een niet te onderschatten afstand van 60 meter in twee millennia. We zien in 1671 al een moeizaam

beschermd bruggenhoofd op de oostoever, het tegenwoordige Cörversplein. Daartegen verviel een complete brugboog op de tegenovergestelde oever, die bij de laatste herinrichting van de Maasboulevard kwam die weer te voorschijn en in replica nu weer in het zicht is). Ook de oeverwal (Stenen wal, Oeverwal) is diverse keren iets verder naar achteren opnieuw opgetrokken.

De omwalling van Wyck is van later datum dan die van de westoever. Het eerste initiatief (Jan van Brabant) stamt uit 1318. Aan het einde van die 14^e eeuw waren muren en poorten gereed; er zijn echter geen restanten bewaard gebleven. Eind 14^e eeuw is ook een droge gracht om Wyck gegraven. Vanaf 1477 werd er aan verbetering en versterking van de muren en poorten gewerkt wat meestal betekende dat er enkele

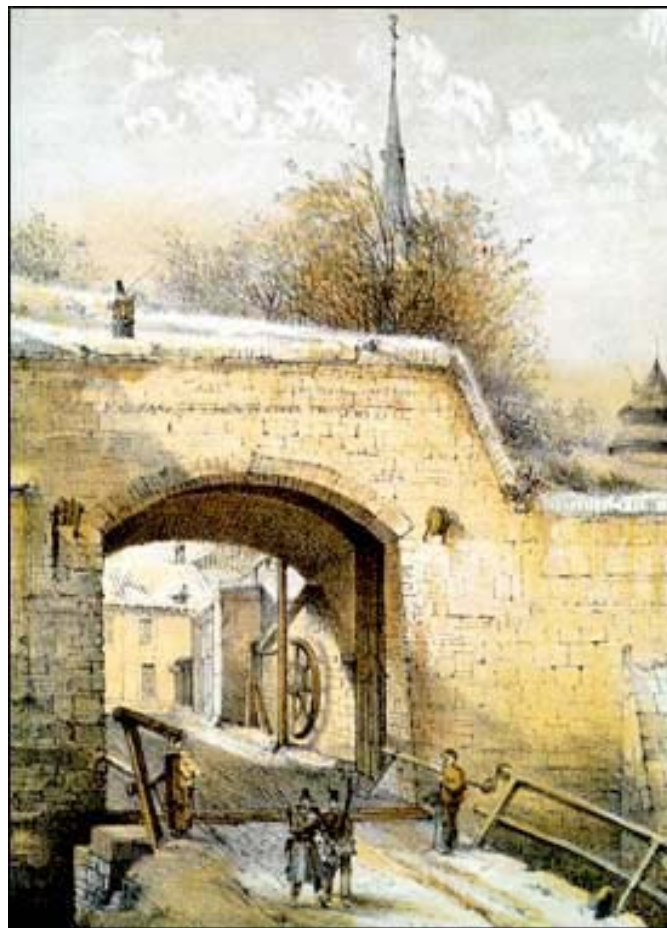
Boven: De Maasbrug in 1671, naar een tekening van Joshua de Grave.

tientallen meters buiten de muur (en gracht) een nieuwe werd opgetrokken waarna de oude werd afgebroken en de droge gracht weer volgestort. Ook werd vanaf 1490 een nieuwe gracht gegraven die deze keer water voerde uit een aftakking van de Maas. De poorten kregen voorpoorten of andere versterkingen, de St.Maartenspoort zelfs een op zichzelf

staande buitenpoort. Tussen 1542 en 1550 ontstonden de eerste bolwerken in antwoord op het krachtiger wordende geschut. Op het kaartje hierboven zijn het Parma-, Maria- en St.Maartensbolwerk te herkennen. Buiten de Maaspunttoren werden versterkingen gebouwd, waarvan de zuidelijke Recentoren nog in fundament is te zien voor het Derlontheater. In Wyck waren sinds de Romeinen twee uitvalswegen van belang: in het zuiden van Wyck de heirbaan naar Aken en sinds de middeleeuwen de pelgrimsweg naar Santiago de Compostella (Niederstrasse), die over Gasthuis/Bemelen de stad aan de noordzijde binnenkwam en via de Maasbrug naar

*Boven: Wyck telde maar twee poorten: de St. Maartens- en Akenerspoort.
Rechts: De in 1783 herbouwde St. Maartensbinnenpoort. Van hier moest de passant ook nog via een lange tunnel door de buitenpoort.*

Tongeren voerde. De zuidelijke poort bleef alle eeuwen op dezelfde plek, maar de noordelijk zwalkte heen en weer. De **Sint Maartenspoort** begon in de noordoost-hoek, aan het eind van de Wyckergrachtstraat en werd voor 't eerst genoemd in 1353. In 1419 werd besloten aan 't eind van de Rechtstraat een nieuwe poort te bouwen; het werd een massief gebouw met een grote toren waarin een doorgang was. Het gebouw had vier hoektorentjes en kreeg in 1450 een voorpoort die in de loop van de 16^e eeuw weer afgebroken werd. In 1544 begon de bouw

van de St. Maartensbuitenpoort. De binnenpoort werd in 1783 helemaal opnieuw opgetrokken. De poorten werden in hun geheel afgebroken in 1867-'69. Bij de St. Maartenspoort hoorde een wachthuis in dezelfde bouwstijl als bij de Tongersepoort. Dat wachthuis heeft onze tijd niet gehaald maar werd in 192? afgebroken. De oude buitenpoort werd, na gereed komen van de nieuwe in 1633, aan de veldzijde dichtgezet en in 't talud opgenomen waarna hij tot 1870 als bergplaats (De Koestal) verhuurd werd. Later werd het bastion Maartenspoort volledig om de oude poort heen gebouwd.

Boven: De St. Maartensbinnenpoort tijdens de ontmanteling in 1867, dezelfde poort als op de vorige pagina.

Links: De St. Maartenspoort op het profiel van Bellomonte van ±1580.

De **Hoogbrugpoort** van 1400 werd ook wel Wycker-, Duitse-, of Akenerpoort of zelfs Porte d'Allemagne genoemd. De poort kreeg in de loop van de 15^e eeuw een verbouw van twee, met de voet in de gracht staande, torens die door borstweringen met de poort verbonden waren en aansloten op de vernieuwde muur. Het geheel werd vanaf 1543 nog eens gemoderniseerd. De toegangsbrug voor de Hoogbrugpoort was lang en telde net zoveel bogen als de Maasbrug, zij het minder brede. Die brug voerde, behalve over de stadsgracht, ook nog over een deel van de winterbedding van een Maasomleiding, ook wel Heugemer overlaat genoemd (zie afb. pag. 39). In de Heugemer overlaat zijn later de spoorlijnen en het spoorstation aangelegd, alsmede de A2. De sloop van de Hoogbrugpoort in 1869 was

*Boven: Het wachthuisje bij de Maartenspoort. Het werd in 192? afgebroken.
Rechts: De Hoogbrug- of Akenerpoort van de veldzijde.*

een illegale actie van particulieren, die zo wilden voorkomen dat deze bottleneck om nostalgische of wat voor redenen dan ook zou blijven staan.

De bouw in 1853 van het spoorstation voor de lijn Maastricht-Aken noodzaakte de reiziger tot een barre tocht buiten de muren om van of naar een der beide poorten. Vooral in de winter was dit geen pretje. De uitbreiding van het aantal lijnen, in 1856 (Hasselt), 1861 (Luik) en 1865 (Venlo) maakte het probleem alleen maar nijpender. In 1866 werd een bres in de wal geslagen en de **Stationspoort** (zie afb. pag. 40) gebouwd, twee jaar voordat de muren definitief konden vervallen. De poort is twee jaar later samen met de wal weer afgebroken. Veel schoten de reizigers er niet mee op; tot de

aanleg van de Percée (1890-'92) moesten ze zich nu een weg banen door een achterbuurt met slecht onderhouden straten.

In Wyck zijn alle vestingwerken afgebroken, bastions, torens, wal én poorten. Op het tracé van de muur kwam de Wilhelminasingel die na openstelling van de Wilhelminabrug een drukke verkeersader werd.

De Maaspunttoren, aan de rivier, is onderdeel van de 16e eeuwse vestingwerken, namelijk van het Lambrechtsrondeel. Alleen de onderste laag is oud, de opbouw, is van 1913.

Er bevindt zich in de Stenenwal nog een replica (1897) van de waterpoort 'Symon Mertens-poort'. Het gediensgste gemeentebestuur liet de poort, of liever wat er op dat moment nog van over was, in 1890 afbreken zodat een ter plekke wonende Maastrichtse VIP (een directeur van de Société

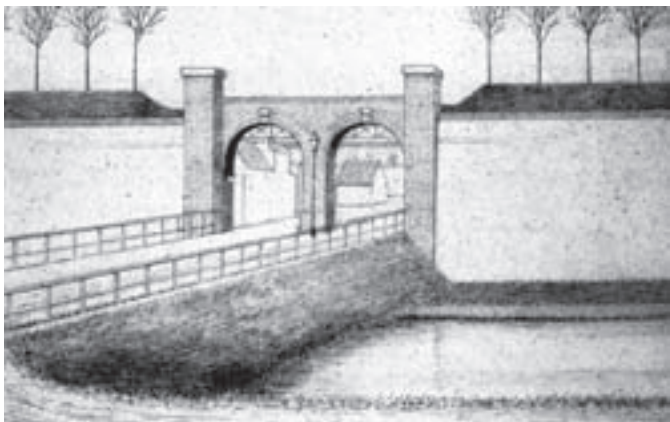

Céramique) de draai met zijn koets beter kon maken. Daarop werd het gemeentebestuur door de Haagse overheid ernstig op de vingers getikt en verplicht de afbraak ongedaan maken. Buiten de muur werd van de 17^e tot en met de 19^e eeuw een uitgebreid stelsel van lunetten en ravelijnen gebouwd, zoals ook aan de andere zijde van de stad. In het wegdek van de Avenue Céramique is het grondvlak van het Parmabastion opgenomen, om aan te geven hoever buiten de muren deze verdedigingswerken uitstaken.

Tussen 1870 en 1894 werd de Oever- en Stenenwal tot straatniveau afgebroken, de staat zoals hij nu nog te zien is. De afbraak van de Kruittoren, het voormalige Woutersrondeel, (zie afb. rechts) was volkomen overbodig; die stond niemand

Boven: De brug naar de Hoogbrugpoort in 1669.

Links: De Hoogbrugpoort van de stadzijde De eerste drie huizen links staan er nog steeds.

in de weg. Er was wel behoefte om de toren te behouden, maar de bouwpastor van de vernieuwde Sint Maartenskerk wilde het lelijke bouwsel verwijderd zien. Het gemeentebestuur treuzelde zolang met een beslissing dat, toen besloten werd tot behoud, de toren in 1868 al illegaal gesloopt was. Dat leidde zelfs tot vragen in de Tweede Kamer! In de zuiden van Wyck staat nog een restant van het Lambrechtsrondeel, nu de Maaspunttoren.

Meer weten?

*Bolwerk der Nederlanden, L.J. Morreau, Van Gorkum, Assen 1979
ISBN 909 232 1698 9*

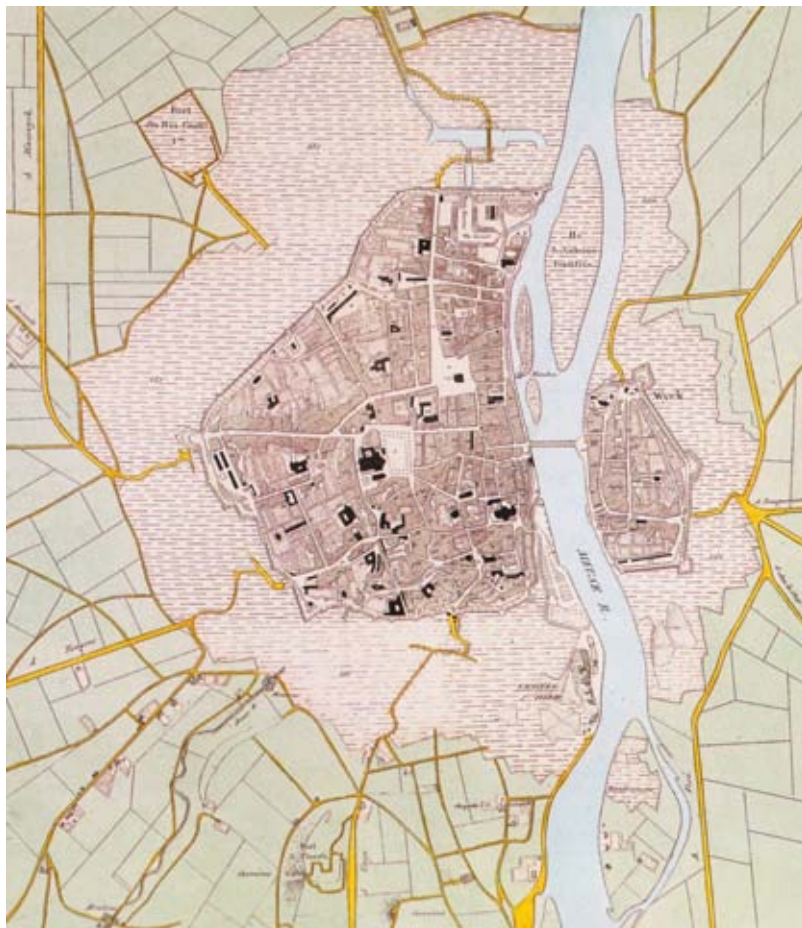
Boven: De Stationspoort, die in 1866 speciaal voor het spoortstation in de muur uitgehakt en twee jaar later alweer afgebroken werd.

Re.bov: Oude St.Martinuskerk met de in 1868 afgebroken kruittoren

Rechts: De waterpoort in de Oeverwal, in 1890 afgebroken en in 1897 door de overheid verplicht weer hersteld.

Medio 19^e eeuw barstte Maastricht uit zijn veste, figuurlijk en letterlijk. Door de afscheiding van België en door de voortvarendheid van ondernemers als Petrus Regout ontwikkelde Maastricht zich tot de eerste industriestad van Nederland. De overheid schiep daarvoor een zodanig gunstig klimaat dat de lichte voorkeur van de bevolking voor aansluiting bij de Belgische opstand helemaal overstemd werd door de financiële elite van Maastricht. Per saldo bezat die elite het grootste deel van het stemrecht en dus bleef Maastricht bij Nederland. Voorwaarde was natuurlijk wel de mogelijkheid om de benodigde fabrieksgebouwen te kunnen bouwen en daar wrong de schoen. De onmogelijkheid om nog binnen de stad en eveneens om direct buiten de stad – in het schootsveld van de vestingwerken – te bouwen belette een snelle ontwikkeling van de industrie. De overheid wilde daar wel degelijk iets aan doen, temeer daar de vesting Maastricht zijn langste tijd gehad had. De vestingwet, die er uiteindelijk in 1874 doorkwam, voorzag al beëindiging van de vestingstatus voor een aantal steden in het land, waaronder Maastricht.

Op de plattegrond rechts, in 1830 vervaardigd door 's Rijks Domeinen, is het gebied rond de stad te zien dat door de vestingwerken in beslag genomen werd. Dit werd inzet van vijftien jaar strijd tussen burgemeester Pyls en Den Haag.

komen. De rest reserveerde de Dienst Domeinen voor militaire en facilitaire voorzieningen (kazernes, spoorwegen, kanalen, havens, kades). De gemeentelijke commissie maakte wel meteen duidelijk waar de stedelijke bouwvolumes voor industrie en elitaire en sociale woningbouw zouden moeten

Zodra bekend werd dat de vestingstatus opgeheven zou worden benoemde de gemeenteraad een commissie die plannen moest maken voor stadsuitbreiding op en buiten de vestinggronden. Zitting hadden burgemeester Pyls, de industriëlen Regout en Marres en historicus Mr. Franquinet. Juli 1867 presenteerde die commissie reeds zijn rapport en conceptplan. De commissie wist toen nog niet dat van de 255 ha geslechte vesting maar 176 ha in de verkoop zou

Boven: Het ontwerpplan van de Ontmantelingscommissie van juli 1867.

Rechts: De Maastrichtse industriëlen lanceerden in 1860 al een plan om de muur een flink stuk naar buiten opnieuw op te trekken, zodat er ruimte voor hun fabrieksuitbreidingen ontstond. De Nederlands Spoorwegen werden in die plannen betrokken en in een enigszins aangepaste vorm zijn juist die onderdelen later ook uitgevoerd.

komen. De industrie was geïnteresseerd in de noordelijke gebieden waar ook de arbeidershuisvesting in de buurt moest komen. Het inundatiegebied tussen Jeker en St.Pietersberg, waar het stadspark al aangelegd was en de bodem door de aard van vroeger gebruik al min of meer klaar voor gebruik was (vlak, minder verdedigingswerken), zou snel bouwrijp kunnen zijn voor een villapark.

De beide grote industrieën rond het Bassin (Regout en Lhoest) wilden aan de andere kant van de muur verder uitbouwen en ook de havencapaciteit uitbreiden, met aansluiting op het nieuw aangelegde spoor naar Hasselt. Op eigen initiatief stelden zij de regering in 1860 zelfs voor het begin van de Zuid-Willemsvaart tot grote haven uit te bouwen en de vestingwal verder naar buiten opnieuw op te trekken. Den Haag maakte hen snel duidelijk dat men akkoord kon gaan als de heren de kosten zelf droegen, waarop het plan doodbloedde.

De industrie op de westoever (Maastricht) concentreerde zich in het noorden van de stad en steeds aan of in de buurt van water(wegen). Het Bassin is de plek waar sinds 1834 de nieuwe fabrieken van Regout ontstonden (tot voor kort: Sphinx) en tussen Bassin en Maas kwam in 1850 de papierfabriek Lhoest, Lammens & Cie (later: KNP, nu: Sappi).

In Wyck, de oostoever, concentreerde de industrie zich juist in het zuiden, tussen Hoogbrugstraat/Lage Barakken en de vestingwal. Dit is de plek waar in 1850 Wijnand Clermont en Jerome Chainaye

Links: Zo zagen 19e eeuwse ondernemers de onderkomens voor hun personeel. De Cité Ouvrière achtte Regout een toonbeeld van volkshuisvesting met op elke verdieping een toilet en stromend water. Let wel, één punt per verdieping, waar meerdere families woonden!

een mensenpakhuis.

Op 27 mei 1868 omschreef de ingenieur der Domeinen, F.W. van Gendt, voor 't eerst zijn plannen aan de gemeenteraad van Maastricht en liet dit vergezeld gaan van de tekening op pag. 44 (links). Niet heel veel onderdelen van dit plan hebben 't gehaald, zo te zien. De groene gebieden hielden een militaire functie en bleven eigendom van de Staat. Daar hebben we nu de restanten van de vestingwerken aan te danken.

De vroegere inundatiegebieden waren het eenvoudigst en snelst in gebruik te nemen. Dat waren in Wyck de Heugemer overlaat en op de linkeroever het Jekerdal.

Voorbereidend op de uitvoering van al die plannen begon de gemeenteraad met uitvoering van allerhande infrastructurele

hun Société Céramique startten, in 1867 al het gehele gebied in eigendom hadden en daarna verlangend over de muren blikten. Voor al deze nieuwe fabrieken waren natuurlijk ook arbeiders nodig die in grote getale van buiten de stad aankwamen. Dat ook de arbeidershuisvesting uitbreiding nodig had vond in het liberale klimaat (Thorbecke) van de tweede helft 19e eeuw geen gehoor. Het gemeentebestuur vond dit een aangelegenheid van de industriëlen. Regout bouwde zijn Cité Ouvrière (zie foto pag. 43) in de Sint Teunisstraat, letterlijk

Boven: Deze plattegrond vergezelde het plan van een ingenieur van Domeinen, F.W. van Gendt. Het plan werd 27 mei 1868 ingediend bij de gemeenteraad van Maastricht.

Rechts: Zo werd de uitbreiding voor de industrie in Maastricht-Noord na 1867 uiteindelijk uitgevoerd, met binnenhaven en goederenstation.

voorzieningen binnen de vestingwal die de nieuwe stadsdelen daarbuiten zouden moeten ontsluiten. Straten die binnenkort extra uitvalswegen zouden vormen werden vast verbreed, zoals bijvoorbeeld de Begijnenstraat en Hoog-Frankrijk. Berucht is het rooiplanbeleid in de stad dat door zijn willekeurige beslissingen en gemis aan planmatigheid veel kwaad bloed zette bij de bevolking.

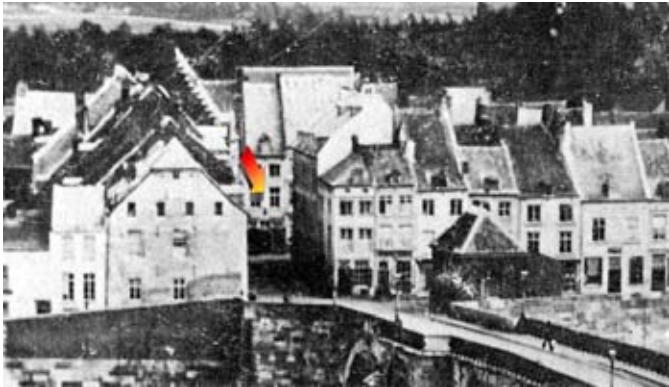
Al die plannen konden kalmpjes aan verwerkt worden! B&W, en dan vooral burgemeester Pyls, steggelde van 1867 tot 1881 met Den Haag over de koopsom van de gronden. Eindeloos is de correspondentie met de diverse ministers van Financiën, diens Dienst Domeinen en hun onderhandelaar ir. F. W. van Gendt. De gemeenteraad was danig in verlegenheid gebracht door de

ambitieuze plannen van de Rijksoverheid. De gemeente had dan wel voorkeursrecht maar werd opgezadeld met een heus bestemmingsplan waarvoor het benodigde kapitaal ten enen male ontbrak. De overheid wilde wel de hele investering voor eigen rekening nemen maar ging er dan ook vandoor met de winst en dat vond Maastricht toch ook weer jammer. Helemaal onterecht was het verweer van Maastricht ook weer niet. In de Franse tijd (1794) waren de verdedigingswerken

Boven: Op dit fragment van een kaart uit 1866 wordt het probleem met de toegang tot het spoorstation uitgebeeld. Hier is de Stationspoort door de muur aangelegd en een voorloper van de Percee gesuggereerd. Dat zou nog even duren!

Links: Zo lag het goederenstation er in 1930 nog bij.

door de bezetter staatseigendom verklaard, zonder enige vergoeding. In 1814, nadat de Fransen verjaagd waren, werd bij de vorming van het Koninkrijk der Nederlanden deze situatie door een Koninklijk Besluit bevestigd. Toen de vestinggronden niet meer nodig waren werden ze in eerste instantie *teruggegeven* (aan Arnhem bijvoorbeeld) maar tijdens de liberale kabinetten na Thorbecke I mochten de gemeentes ze *terugkopen*. Als de gemeenten niet over de financiële middelen beschikten om zelf te slechten en bouwrijp te maken had Den Haag een slimme formule bedacht. De overheid betaalde de slechting en het bouwrijp maken, hielp met de ontwikkeling van bestemmingsplannen (waar die

Boven: In 1892 werd een doorbraak geforceerd van de Servaasbrug naar het station. Daarvoor sneuvelde aan de oostwand van de Rechtstraat o.a. dit met een pijl aangeduide pand.

Rechts: Het eerste stationsgebouw werd opgetrokken in hout. Dat was voorwaarde in het schootsveld van de nog steeds existierende vesting.

ir. Van Gendt speciaal voor aangetrokken was) en wilde op basis van de te verwachten opbrengst van die gronden een vergoeding. Die zou in elk geval kostendekkend moeten zijn, maar in de regel werd de 's Rijks schatkist flink gespekt.

De Maastrichtse raad was verongelijkt maar onderhandelde toch met het Rijk om te voorkomen dat allerhande particulieren stukken zouden kopen en er van een planmatige uitleg niets terecht zou komen. Dat is incidenteel toch gebeurd, zoals door de Société Céramique (1876) en Regout (1881) en dit werd door Den Haag als drukmiddel gebruikt om Maastricht over de streep te krijgen..., en met succes!

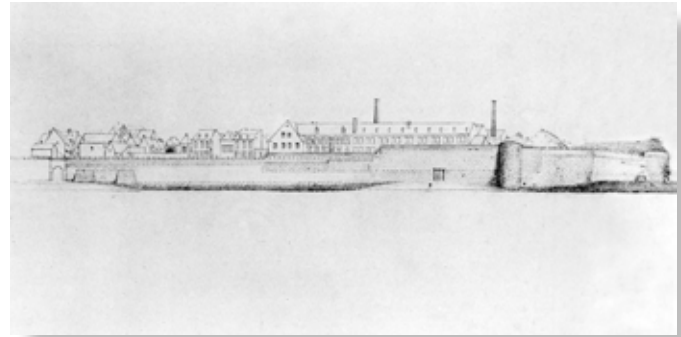
Voordat de plannen ten uitvoer gebracht zouden worden moest eerst nog iets geregeld worden, namelijk de nodige grenscorrecties om de nieuw verworven gronden binnen

het grondgebied van Maastricht te brengen. Het station in Wyck bijvoorbeeld lag op grondgebied van Meerssen, het industriegebied in het noorden was van Vroenhoven en het Villapark lag gedeeltelijk in Sint Pieter. Die correcties hebben alles bij elkaar nog tot 1907 geduurd.

Van Gendt bleef intussen, nog steeds in opdracht van de Rijksoverheid, stug doorgaan met het uitwerken van de bestekken voor de sloop die vanaf 1869 daadwerkelijk begon. Maar eerst waren in 1868 de poorten aan de beurt; die knelden 't meest! Zelfs de bevolking was enthousiast en er zijn diverse meldingen van burgerhulp bij de afbraak, om niet te spreken van illegale afbraakacties zoals bij de Hoogbrugpoort.

Burgemeester Pyls wachtte met het doorhakken van de knoop waarschijnlijk op het einde van de stroom liberale kabinetten (7 in 11 jaar), in de hoop met een conservatief kabinet betere zaken te kunnen doen. Toen in 1879 het kabinet Van Lynden Van Sandenburg aantrad (een coalitie van conservatieven

en liberalen) en er nog steeds geen voordeel te halen bleek kwamen Maastricht en de Minister van Financiën, de liberaal Vissering, eindelijk een koopsom overeen. Op dat moment (1881) kon de uitleg definitief beginnen. Aan de Statensingel kwam in 1882 een rij arbeiderswoningen in strokenbouw gereed, ertegenover in 1900-2 de rest. Op de Hertogsingel (oostzijde) in 1892 herenhuizen in strokenbouw en er tegenover in 1903 de rest. Daar achter (Blauwe dorp) weer arbeiderswoningen vanaf 1906. Voor de financiering daarvan waren wel de Woningwet van 1902 en de stichting van sociale woningbouwverenigingen als Sint Servatius nodig.

De bouwactiviteit voor de industrie waren toen allang bezig of zelfs gereed. In het noorden werd een haven met loskades en een goederenspoor met station aangelegd (zie foto pag. 45). Op de onderhands gekochte gronden bouwden Regout

Boven: De Société Céramique, nog verscholen achter de muur in 1860.

Links: Bij de slechting van de muren kwam menig fundament van oude bolwerken te voorschijn, zoals hier voor de St. Nicolaasstraat.

en de papierfabriek hun uitbreidingen. De Boschpoort was al in 1862 onderhanden genomen om minder obstakel te vormen. In Wyck-Zuid had de Céramique een groot gebied bemachtigd waar een gigantische uitbreiding gerealiseerd werd.

Het 'masterplan' voor zowel de nieuwbouw rond de Stationsstraat als voor het villapark is van de hand van stadsbouwmeester (sinds 1876) Brender à Brandis. Het basisidee met een singel rondom de stad is al door Van Gendt aangeduid, maar de uitwerking is veel rianter. Naar het voorbeeld van Luik en Parijs ontwierp Brender á Brandis een ruime wijk met herenhuizen in strokenbouw. Extra ruimtewerking kreeg hij door het afschuinen van de hoekpanden op kruisingen van straten. Waar er ruimte genoeg was werd de straat als laan met bomenrijen uitgevoerd, zoals op de foto's op pag. 48 te

*Boven: Een nog prille Stationsstraat. De Percee is al wel gerealiseerd.
Rechts: De Wilhelminasingel, zoals oorspronkelijk voorzien was.*

zien is voor Stationsstraat en Wilhelminasingel. Maar ook de smallere straten, zoals bijvoorbeeld de Alexander Battalaan, stralen een chique uit die vandaag nog herkenbaar is.

Het Villapark werd nog grandiozer met uitsluitend stadvilla's. De ronde pleinen op kruisingen met uitvalswegen vormden de hoogtepunten van het plan. De ringboulevard kreeg in het hart van de weg een dubbele bomenrij. Bij het ontwerpen van de boulevards stond het gedachtegoed van de Parijse prefect Haussmann voor ogen.

De bouwvoorschriften waren heel strikt; geen bedrijvigheid, alleen villa's of herenhuizen, de voorgevel acht meter uit de rooilijn, enz. Na de publicatie van de kavelkaart begon de verkoop, maar die stokte rond 1890 door de strenge bouwvoorschriften. Voor een deel werden de normen verlicht, bijvoorbeeld met verminderen van de diepte van de voortuinen. Door de handlichting bleek er voor gepaste instanties opeens ook utiliteitsbouw toegestaan (ooglijderskliniek, kindertehuis). Achteraf kun je vaststellen dat het 14 jaar lang marchanderen

met Den Haag niet veel meer opgeleverd heeft dan vervelend uitstel van de broodnodige stadsuitleg. De industrie heeft daar niet op gewacht en onderhands van het Rijk grond gekocht. Na alle werkzaamheden begon de uitbreiding op de westoever in het zuiden aan de Maas met het grandioze Villapark en nam rond de stad in noordelijke richting steeds verder in kwaliteit af om in een afzichtelijk woud van fabrieksschoorstenen de Maas weer te bereiken. Aan de rechteroever is de kwaliteit van de uitleg veel consistentier waarbij Stationsstraat/A.Battalaan echte allure kregen. Vergeleken met andere vestingsteden (bijv.Nijmegen, ook naar een plan van Brender à Brandis) werd de Maastrichtse uitleg gevarieerder maar niet fraaier. Verder kun je alleen maar dromen van de situatie waarbij

de stad in satellietsteden buiten de vesting verder was gegroeid en de vesting geheel behouden was gebleven, zoals we dat vandaag zouden doen. De vesting Maastricht zou dan ongetwijfeld op de wereld-erfgoedlijst staan en een bezienswaardigheid opgeleverd hebben.

Meer weten?

Doorbroken Barrières, Isja Finaly, uitg.Thoth, Bussum 1996, ISBN 90-6868-137-0
Opkomst van de moderne stad, Marijke Martin, uitg. Waanders, Zwolle 1997, ISBN 90-400-9323-7

Boven: Dit is het soort stadvilla's dat de gemeenteraad voor ogen had bij het bouwrijp maken van het Villapark.

Links: Wat het hoogtepunt van het Villapark was geworden werd wreed verstoord door de bouw van de Kennedybrug. De afrit belandde midden op dit fraaie plein.

Wat maakte Maastricht nu al die eeuwen tot een zo begeerde stad dat ze zich evenzovele eeuwen ter verdediging met muren moest omringen? Dat zal in eerste instantie de oversteekplaats voor de Romeinse heirbaan zijn geweest. Na de bouw van de eerste brug, tot in de moderne tijd de noordelijkste brug over de Maas, werd de bescherming ervan alleen maar belangrijker.

Na het vertrek van de Romeinen uit Noord-Nederland bleef de brug belangrijk als oversteek voor de vele legers die elkaar bestookten in de woelige eeuwen die volgden. De grote rivieren, vooral de Rijn en de Maas, bleken obstakels voor de steeds groter wordende legers. We zien veel troepenverplaatsingen in noord-zuid richtingen, die zonder brug de grootste moeite hadden de vijand te treffen als die op de andere oever stond.

Het handelsverkeer was juist oost-west gericht. De opbloei van de Vlaamse provincies in het begin van het tweede millennium bracht een goederenstroom op gang naar de steden aan de Rijn en verder. Ook die maakte graag gebruik van de brug. De beheersing van die brug was dus van het grootste belang en Maastricht als stad werd in het kielzog meegenomen. Er

wordt wel gesuggereerd dat in Maastricht pas in 1567 voor het eerst een garnizoen gelegerd werd, maar voor de bewaking en beheersing van de brug moet er in de eeuwen daarvoor op z'n minst een kleine troepenmacht gestaan hebben. Dat kan natuurlijk heel goed door de burgers zelf waargenomen zijn.

De laatste belegeringen, die de bevolking zelf afgewimpeld hadden, waren die van de Luikenaren in 1407 en 1408. De volgende zou van een totaal andere orde zijn. In de tussentijd was het kanon uitgevonden en in alle legers doorgedrongen. De muurtorens waren tot de bovenkant van de muur afgebroken, volgestort met aarde en omgevormd tot geschutsplatformen.

Goed, in 1567 kreeg Maastricht dus een garnizoen binnen de muren en dat is er zonder onderbreking 300 jaar gebleven. Alleen wisselde de opdrachtgever bij voortduring!

Het eerste garnizoen zal er door de Brusselse afgevaardigde van

de Spaanse koning gelegerd zijn, maar de burgerij verzette zich daartegen, in elk geval waren de Spanjaarden niet geliefd. In 1576 escaleerde de situatie, wat tot de Spaanse Furie leidde. Maastricht koos toen openlijk voor deelname aan de Opstand. In 1577 werd het Spaanse garnizoen gedwongen tot

De Spaanse Furie van 1576, waarbij de Spanjaarden een bloedbad aanrichtten. Daarna koos de burgerij massaal voor de Opstand.

een smadelijke aftocht en het garnizoen overgenomen door opstandelingen. In 1578 verklaarde Maastricht zich openlijk voor de Staten-Generaal en trad toe tot de Pacificatie van Gent. Omdat een aanval op de stad werd verwacht kozen de burgers van Maastricht Melchior van Schwarzenberg tot gouverneur en opperbevelhebber van de verdedigende troepen.

Willem van Oranje had weinig vertrouwen in Schwarzenbergs capaciteiten als militair. Daarom benoemde hij Sebastien Tapin tot opperbevelhebber.

De aanval kwam in 1579, geleid door prins Alexander Farnese die we later Parma zijn gaan noemen. 8 Maart 1579 arriveerden de Spaanse troepen voor de stad en 25 maart begonnen de beschietingen. De burgerij nam volop deel aan de verdediging, mannen, vrouwen en met alles waarmee je je verweren kon.

Voordat het ontzettingsleger onder Jan van Nassau kon arriveren drongen de Spanjaarden op 29 juni de stad binnen. De wraak van de Spanjaarden was verschrikkelijk. Dagenlang trokken de troepen plunderend en moordend door de stad, en de schattingen omtrent het aantal doden onder de bevolking lopen uiteen van tussen de 900 en de 4000 man.

We stonden bij deze belegering wat langer stil omdat daarmee aangekondigd werd dat de oorlogvoering een heel ander ui-

terlijk had gekregen. De doelen bleven ongeveer hetzelfde, namelijk het bezit van knooppunten van transportroutes, of dat nu land- dan wel waterwegen waren. Ook was de tijd van de koene ridder te paard met wat voetvolk om zich heen verleden tijd. De legers werden aanmerkelijk groter en naarmate de betaling en verzorging verbeterde ook gedisciplineerder. De val

van de vesting Maastricht van 1579 was ook de laatste waarbij de bevolking de wraak van de overwinnaars moest duchten. Alle volgende verliepen zonder dit soort wraakoefeningen. Dat wil nu ook weer niet zeggen dat de overwinnaar oppositie toeliet, zoals pater Vinck moest ervaren.

Er zijn nog vele belegeringen gevolgd en we stippen hier alleen die aan welke tot de val van de stad leidden. De Spanjaarden werden, na enkele pogingen

daarvoor, definitief uit Maastricht verdreven in 1632. Toen nam Frederik Hendrik de stad in voor de Republiek der Verenigde Nederlanden. Zoals we uit de geschiedenisboeken weten beperkte de landoorlog zich tot de inname en verdediging van steden net als Maastricht. De grotere legers maakten de verzorging met proviand, verse paarden en wapentuig moeizaam. Dat werd opgelost met een net van ravitailleringspunten, waaronder steden. Bovendien was de bezetting van een

De maquette van de vesting Maastricht die tussen 1749 en '51 werd vervaardigd voor koning Lodewijk XV.

stad in staat om langstreckende troepen en konvooien met snelle uitvallen flinke schade toe te brengen. Een reden waarom Maastricht zo belangrijk voor de Republiek was, is te zoeken in de vele veldtochten in het gebied tussen Rijn en Maas. Ook van belang was het streven van de Staten-Generaal om de oorlog uit de provincie Holland weg te houden. Daartoe fourneerde de provincie Holland gemiddeld 50% van de totale kosten van de oorlogsinspanning gedurende de hele looptijd van die Republiek. Zij was daar zo succesvol in dat de omringende landen afgunstig naar haar toenemende welvaart keken. De vorming van een coalitie van landen leidde tot het Rampjaar 1672. Dat zegt Maastricht niet zoveel maar de gevolgen des te meer. In 1673 had de Franse koning Lodewijk XIV, een der coalitiepartners, zich in het hoofd gezet dat Maastricht veroverd moest worden. Weinig geschiedkundigen kunnen een logische verklaring bedenken waarom uitgerekend Maastricht. De macht van Holland en de hegemonie in de wereldhandel moest gebroken worden maar de rol van Maastricht daarin was bijzaak. In 1673 week het Franse leger, na de belegeringen van Brussel en Gent, af van de marsroute en trok naar Maastricht waar ze 11 juni aan-

Doortastend sloopte Maastricht de vele obstakels, de poorten als eersten, zoals hier de Tongersepoort in 1868.

kwamen. Op 24 juni had een grootscheepse aanval het gewenste effect en viel de stad. Trots eiste de lijfelijk aanwezige Lodewijk de eer, de stad binnen 13 dagen bedwongen te hebben, geheel voor zichzelf op door op het juiste moment zijn generaals naar huis te sturen.

De Staatse stadhouder van dat moment, Willem III, gaf zich niet zo snel gewonnen en, behalve pogingen de stad weer terug te winnen in 1676, maakte hij het de geallieerde troepen moeilijk door uitvallen naar het oosten en een belegering van de Franse ravitaillingspost Charleroi in het zuiden. Na deze onverwachte acties bloedde de aanval op de Republiek snel dood. Daar zal de actie van De Ruijter naar Chatham mede debet aan zijn. De glorie van Lodewijks 'Guerre de Hollande' verbleekte definitief door de Vrede van Nijmegen in 1678. Zonder lang aandringen gaf Frankrijk de vesting Maastricht terug aan de Republiek.

Van de vier belegeringen hierna, allen door Fransen, lukten er twee. De eerste daarvan was in 1748, onder aanvoering van Maurits van Saksen, waar de stad de beroemde maquette aan dankt. Het origineel, vervaardigd voor koning Lodewijk XV, staat nu in Lille en een replica in Maastricht. De tweede bele-

gering was door Franse republikeinse troepen in 1794, nadat dezelfde legers het jaar daarvoor moesten opbreken om elders ingezet te worden. Zowel in 1793 als het jaar daarna werd door artillerie grote schade aan de stad toegebracht. Maar de grootste schade liep de stad op door de ridicule maatregelen van de Frans-republikeinse bezetting van de Nedermaas.

Met Maastricht als hoofdstad werd dit deel van de Nederlanden ingelijfd bij Frankrijk. Door de eindeloze oorlogen, die onder Napoleon alleen maar talrijker en massaler werden, werd Maastricht leeggeroofd en de bevolking leeggezogen. Toen de Fransen in 1813 vertrokken bleef de stad berooid achter.

De belegering van 1794 was wel de laatste die ooit plaatsvond. Als we de Belgische belegering van 1830 tenminste niet serieus nemen, wat ze ook niet was. De soort oorlogen die in de 19^e eeuw

woedden waren opnieuw van karakter veranderd. Stadsmuren boden geen enkele bescherming meer dankzij de moderne artillerie. Koning Willem II, militair bij uitstek, geschoold in de campagne tegen Napoleon en favoriet van generaal Wellington, beschouwde het fenomeen vesting als achterhaald. De oorlog werd op afstand uitgevochten en verder dan een Waterlinie als verdediging van de Randstad ging men niet

Doordat 's Rijks Domeinen niet alle vestinggronden aan Maastricht verkocht bleef een deel van de bouwwerken in het buitengebied gespaard.

meer. Al eind 1840-er jaren stond vast dat de vestingen opgegeven zouden worden en in 1867 viel het doek voor een serie vestingen der eerste klasse, waaronder Maastricht. De totale vestingwerken waren toen uitgegroeid tot een oppervlak van ongeveer 255 hectaren, wat het dubbele was van het stadsoppervlak binnen de muren (zie afb. pag. 41). Van die 255 ha

zijn er 176 in de verkoop gekomen, maar een flink deel daarvan bemachtigden de diverse industriëlen van Maastricht. Los van die aankoop mocht Maastricht de vesting slechten, waar goed gehoor aan gegeven werd. Sommige werken werden zelfs illegaal door particulieren gesloopt en ook aan de officiële sloop deden burgers mee. Op de valreep wisten andere burgers de stedelijke overheid te overtuigen dat de vestingonderdelen vastgelegd moesten worden op het nieuwe medium 'fotografie'.

Los daarvan had de Maastrichtse kunstenaar Alexander Schaepkens al een serie litho's van die zelfde bouwwerken gemaakt. Als coulisse voor het naar het westen uitgebreide Stadspark mocht in het zuiden van de stad een hele reeks muren met bolwerken blijven staan.

Theo Bakker, Maastricht 2006-2011

Theo Bakker's Domein

De topografische bijzonderheden van Maastrichts ontwikkeling

- **Maastricht**, mix van twintig eeuwen stedelijke structuren. Hoe geografische omstandigheden en menselijk ingrijpen de stad vorm gegeven hebben.
- **Vesting Maastricht**, aanleg, uitbreiding, onderhoud, ontmanteling en slechting der Maastrichtse vestingwerken.
- **Middeleeuwse kloosters** in Maastricht, hun ontstaan en hun doelstellingen. Bijna en bloc moeten ze tijdens de Franse overheersing sluiten. Wat is er van over en waarvoor wordt dat gebruikt?
- **Verdwenen kerspelkapellen en gasthuizen**. In Maastricht stonden veel buurtkapellen en gasthuizen met kapellen, die ingeschakeld werden in de buurtorganisatie en armenzorg. Hoogst zelden kregen ze een taak binnen de parochie.
- **Onze Lieve Vrouwebasiliek**. Stap binnen in de Hoge Middeleeuwen en geniet van een goed geconserveerde romaanse kerk. Lees over de kapittelstrijd tussen het Sint Servaas- en het O.L.Vrouwekapittel, over de restauratie door P.J.H.Cuijpers en over het verdwijnen van de belangrijkste kerkschatten naar het Vaticaan. Lees ook over de geschiedenis van het wonderbaarlijke beeld van de Sterre der Zee.
Vergeet niet de monumentbeschrijving in de volgende kolom.
- **Van Kanaal tot Maasboulevard**. De geschiedenis van het Kanaal van Luik naar Maastricht.

Diversen

- **Watermolens van Maastricht**. Een inventarisatie van alle watermolens die in 1800 nog actief waren, hun geschiedenis en een klein beetje molentechniek. Tevens is dit het verhaal van de Jeker, zoals die door Maastricht stroomt.
- **Maastrichts tweeherigheid**. Hoe een middeleeuwse overeenkomst door de eeuwen slim gebruikt werd voor het welzijn van de stad en hoeveel tweedracht die ook bracht.
- **Wateroorlog België–Nederland**. Sinds 1830 woedt een wateroorlog tussen België en Nederland rond de angels in het “Belgische vlees”: Maastricht en Zeeuws-Vlaanderen.

Artikelen over Maastricht van andere auteurs

- * **Elisabeth Strouven**, stichtster van het tertiariissenklooster Calvariënberg, de bakermat van Maastrichts moderne ziekenhuizen. Door Florence Kroon
- * **Sint Servaasbasiliek**, een monumentbeschrijving
- * **O.L.Vrouwebasiliek**, een monumentbeschrijving